

LUND UNIVERSITY

Fackförbundens sjukkassebildande

En studie i facklig självhjälp 1886-1910

Edebalk, Per Gunnar

1983

Document Version:

Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Edebalk, P. G. (1983). *Fackförbundens sjukkassebildande: En studie i facklig självhjälp 1886-1910*. (Meddelanden från Socialhögskolan; Vol. 1983, Nr. 6), (Research Reports in Social Work; Vol. 1983, Nr. 6). Socialhögskolan, Lunds universitet.

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

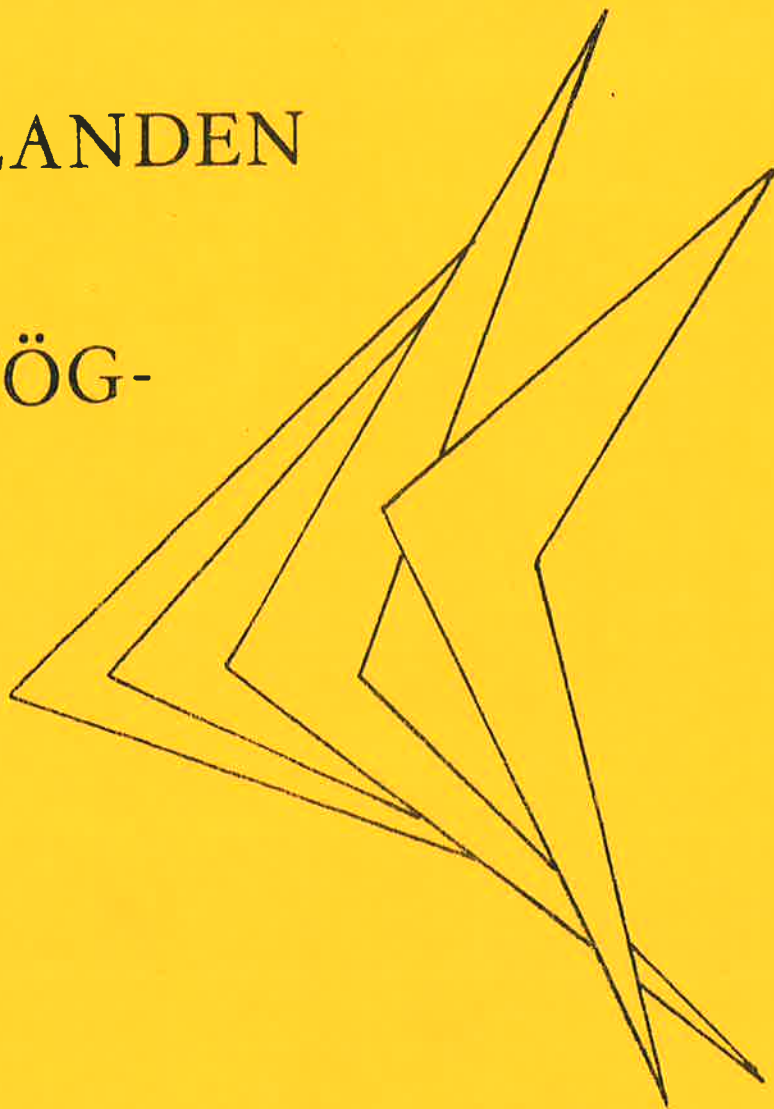
Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

MEDELANDEN
FRÅN
SOCIALHÖG-
SKOLAN

1983:6

PER GUNNAR EDEBALK

FACKFÖRBUNDENS SJUKKASSEBILDANDE.
EN STUDIE I FACKLIG SJÄLVHJÄLP 1886-1910

Lunds universitet
Socialhögskolan

Box 1720
221 01 LUND

046-10 70 00

INNEHÅLLSFÖRTECKNING	sid
FÖRORD	2
1. Inledning	3
2. Något om den svenska fackföreningsrörelsens utveckling fram till 1930-talet	8
3. Sjukförsäkringsrörelsens utveckling till början av 1930-talet	15
3.1 Läget före 1891	15
3.2 Perioden 1891-1910	17
3.3 Perioden 1911-1931	20
4. Förbundssjukförsäkringsbildandet 1886-1910	26
4.1 Typografkassan - föredömet	26
4.2 Skoarbetarkassan - misslyckandet	28
4.3 Metallkassan - problemet	28
4.4 Andra kassor tillkomna före sekelskiftet	30
4.5 1900-tals kassor	31
5. Sjukförsäkringspremie	36
5.1 Kassabildningsbenägenheten	36
5.2 Kassaerfarenheter	37
5.3 Det avtagande sjukförsäkringspremie	43
6. Sjuk- och arbetslöshetskassor	51
6.1 Utvecklingen	51
6.2 Motiven	52
6.3 Alternativen	55
7. Avslutning	59
KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	64

FÖRORD

Industrisamhällets framväxt under 1800-talet ledde bl a till en växande otrygghet bland de arbetande. En socialpolitisk debatt, med i vissa fall visioner och idéer som först i våra dagar förverkligats, tog sin början. De första socialpolitiska reformerna kommer om än i blygsam skala under 1800-talets senare år. Samtidigt börjar den moderna fackföreningsrörelsen att utvecklas och intressera sig för medlemmarnas trygghet.

I föreliggande studie behandlas gränsområdet mellan facklig politik och socialpolitik under perioden 1886-1910. Detta gränsområde, som är förhållandevis lite utforskat, omfattar bl a fackliga sjukförsäkringsarrangemang. Årtalen har en bestämd innebörd. 1886 bildades det första svenska fackförbundet och år 1910 tillkom en ny sjukkasselag. Då hade intresset för bildandet av sjukkassor bland industri- och hantverksarbetarna praktiskt taget upphört.

Åke Elmér, Jan Petersson och Peter Westlund har läst ursprungsmanuskriptet och bidragit med värdefulla synpunkter. Till dessa riktas ett varmt tack liksom till Gertie Gröndahl som svarat för utskriften

Lund i november 1983

Per Gunnar Edebalk

1. Inledning

I alla tider har människan varit utsatt för risker att drabbas av ekonomiska förluster. En sådan risk sammanhänger med sjukdomar. Då sjukdom inträffar försämras en persons förmåga att försörja sig genom eget arbete.

Historien ger rikhaltiga vittnesbörd om olika institutionella arrangemang för att mildra effekterna av ofördelaktiga riskutfall.¹⁾ Vanligtvis har sådana arrangemang bestått i att individer slutit sig samman och gemensamt delat de förluster som uppstått för den enskilde. Sådana lösningar är av försäkringskaraktär.

Försäkringslösningar efterfrågas av personer med riskaversion. Genom inbetalandet av premier (avgifter) till en försäkringsgivare kan en osäker inkomstström ersättas med en säker. Individerna betalar alltså premier mot att de erhåller ersättning då de drabbas av sjukdom, olycksfall eller annan ofördelaktig händelse mot vars konsekvenser de försäkrat sig.

Vid fri anpassning efterfrågar en individ försäkringsskydd så länge det förväntade utbytet är större än avgiften. Det förväntade utbytet sammanhänger i sin tur med sannolikheten för att den ofördelaktiga händelsen skall uppkomma och med hur stor compensation som utbetalas. Detta innebär normalt, allt annat lika, att äldre personer har en högre efterfrågan på försäkringsskydd vid sjukdom jämfört med yngre eftersom sjukdomssannolikheten ökar med åldern.

Försäkringsteoretiker använder ofta benämningen "ideal försäkring". Denna kännetecknas, i det okomplicerade, rena, fallet bl a av att premiesättningen är differentierad med utgångspunkt i den enskildes risksituation. I realiteten är det emellertid ofta svårt eller omöjligt att tillämpa en riskdifferentierad premiesättning inte minst beroende på alltför höga kostnader för såväl försäkringstagare som försäkringsgivare att erhålla tillräcklig information om individuella risker. Även kostnaderna för administrationen i övrigt kan ses som alltför höga för att motivera premiedifferentiering. I realiteten bestäms därför ofta premien på basis av den genomsnittliga risken. Ett fenomen som då kan uppträda är "adverse selection".²⁾ Enkelt uttryckt innebär detta

att högriskpersoner finner försäkringen lönsam medan lågriskpersoner anser försäkringen onödigt dyr och väljer att inte skaffa sig försäkringsskydd. Försäkringstagarkollektivet tenderar m a o att få en ogynnsam sammansättning med försäkringsfinansiella problem som följd.

Uppkomsten av mer specialiserade försäkringsgivare förutsätter en viss totalefterfrågan på försäkringsskydd. I Sverige fanns före industrialismen smärre okomplicerade sjukförsäkringsgivare i anslutning till skråsystemet.³⁾ Den industriella utvecklingen och med den en mer penninginkomstberoende ekonomi ledde till en växande försäkringsmarknad. Såväl kommersiella som icke-kommersiella försäkringsgivare kom att ägna sig åt sjukförsäkringsverksamhet. I det senare fallet rörde det sig om olika självhjälpsinstitutioner som fungerade antingen som autonoma självhjälpskassor eller som kassor i anslutning till organisationer med andra huvuduppgifter. Till den senare gruppen hör bl a sjuk-kassor kopplade till fackföreningar och fackförbund.

Att fackliga organisationer etablerade sig som försäkringsgivare var ingen speciell svensk företeelse. I England, industrialiseringens föregångsland, engagerade sig fackorganisationer tidigt i självhjälpsverksamhet. Tyskland, Danmark och Norge är andra exempel på länder där sjuk-kassor upprättades inom fackföreningsrörelsen.⁴⁾

Åtminstone två huvudskäl till varför fackliga organisationer kom att ägna sig åt sjukkasseverksamhet kan urskiljas. Ett skäl sammanhänger med målen för en facklig organisation. Ofta finner man i mer teoretisk litteratur⁵⁾ fackliga mål uttryckta i enkla lönetermer. Mer realistiskt torde vara att målen uttrycks i välfärdstermer bestående av komponenter som lön, sysselsättning, arbetstid, arbetsmiljö m m. Det är i så fall rimligt att anta att en facklig organisation också eftersträvar en för sina medlemmar säker inkomst i försäkringsteoretisk mening. Nu behöver emellertid detta inte innebära att organisationen själv uppträder som försäkringsgivare; dess medlemmar kan erhålla försäkringsskydd genom andra lösningar som exempelvis kollektivavtal eller socialförsäkring. Under industrialismens första decennier var emellertid dessa alternativ omöjliga eller föga utvecklade.

Ett självklart mål för en facklig organisation kan sägas vara att öka organisationens förhandlingsstyrka. Förhandlingsstyrkan ökar, allt

annat lika, vid en ökning av andelen organiserade på den relevanta delen av arbetsmarknaden. Om det nu föreligger efterfrågan på försäkringskydd kan organisationen uppträda som försäkringsgivare med syftet att värva nya medlemmar vilka härigenom tillförsäkras en omedelbar förmån av sitt medlemsskap. Ett sådant syfte är givetvis intressant under tider då den fackliga medvetenheten är låg (speciellt då föreningsrätten ej var erkänd) och då kanske medlemsskapet i sig var en investering som skulle ge avkastning först efter en längre tid. Lierat med värvningsmotivet är konsolideringsmotivet. En låg facklig medvetenhet innebär en instabil medlemskader. För de fackliga organisationerna var det därför av vikt inte bara att få nya medlemmar utan också att behålla medlemmarna exempelvis under tider av arbetslöshet, efter ett stridsnederlag eller under perioder med i övrigt låg facklig aktivitet.

Den svenska fackföreningsrörelsen växte fram under 1800-talets sista decennier. Till att börja med uppstod lokala föreningar, ofta med självhjälp på programmet. Då förbundsutvecklingen kommer, med början under 1880-talets sista år, är det en naturlig utveckling, kan det tyckas, att förbundssjukkassor ersätter föreningskassor. Man kan, från förbundssynpunkt, peka på tre faktorer som talar för en sådan utveckling. För det första kan en förbundssjukkassa i princip omfatta samtliga förbundsmedlemmar och inte enbart dem som bor på orter med för en sjukkassas bildande tillräckligt stora föreningar. För det andra blir riskspridningen större i en förbundssjukkassa jämfört med föreningskassor vilka var finansiellt sårbara vid lokala epidemier o likn. Slutligen kunde en förbundssjukkassa ge den enskilde ett oförändrat försäkringskydd i samband med flyttning till en ny ort.

Föremålet för denna uppsats är den svenska förbundssjukkasserörelsen. Något samlat arbete om denna del av socialpolitikens historia har veterligen ej tidigare publicerats. Kapitel 2 och 3 i den fortsatta framställningen skall ses som "inramningskapitel" vilka kortfattat beskriver fackföreningsrörelsens respektive sjukkasserörelsens utveckling fram till omkring år 1930. I kapitel 4 beskrivs och i kapitel 5 analyseras närmare förbundssjukkassebildandet under perioden 1886-1910. Denna period är den intressanta från förbundssjukkassesynpunkt. Perioden kännetecknas bl a av en i princip fri "kassamarknad" där staten gav visst förvaltningsbidrag till sjukkassorna, av intensiva kassadiskussioner samt av vad man skulle kunna kalla kassaintressets upp- och nedgång.

Den väsentligaste självhjälpsverksamheten inom den svenska fackföreningsrörelsen har varit knuten till arbetslöshetskassor. Denna verksamhet har för den här aktuella perioden varit föremål för en tidigare studie.⁶⁾ I kapitel 6 jämförs sjukkasse- och arbetslöshetskassebildandet; det förra i stort sett ett misslyckande medan det senare blev en framgång med återverkningar till vår egen tid

Notförteckning

1. Se t ex Bucht, Försäkringsväsendets företagsformer från antiken till våra dagar och Lundahl, "Insuring against risk in primitive economies. The role of prestige goods" i Söderström (red), Social Insurance
2. Se t ex Pauly, Overinsurance and Public Provision of Insurance: The Roles of Moral Hazard and Adverse Selection, Quaterly Journal of Economics, 1974 sid 44-54
3. Lindeberg, Den svenska sjukkasserörelsens historia, sid 1-37
4. Fackföreningsrörelsen i Sverige, Norge, Danmark, Tyskland, England och Frankrike jämte specialutredningar för Sverige. II Utlandet
5. Se t ex Oswald, The Microeconomic Theory of the Trade Union, Ec. Journal, sept 1982, sid 576-95
6. Edebalk, Arbetslöshetsförsäkringsdebatten

2. Något om den svenska fackföreningsrörelsens utveckling fram till 1930-talet

Man kan säga att fackföreningsrörelsens utveckling påbörjades i och med avskaffandet av skråväsendet. Eftersom facklig verksamhet, det vi numera lägger in i begreppet, knappast kännetecknade de gesällorganisationer och andra arbetarsammanslutningar med självhjälps- eller bildningsinriktning som började växa fram, är det svårt att ange en exakt tidpunkt för den första "moderna" fackföreningen. Den i Stockholm år 1846 bildade typografiska föreningen brukar emellertid betecknas som Sveriges första fackförening¹⁾ även om aktiviteter av det slag vi nu förbinder med fackföreningar knappast kännetecknade föreningens verksamhet. Typografiska föreningen i Stockholm var nämligen till att börja med en sammanslutning där det sociala umgänget mellan yrkesutbildade och yrkesstolta medlemmar dominerade. Först i början av 1870-talet började föreningen agera i lönefrågan.

Bokbinderiarbetarföreningen i Stockholm, bildad 1872, kan betraktas som den näst äldsta fackföreningen.²⁾ Under 1870-talet tillkom ytterligare ett tiotal föreningar bland hantverksarbetare. 1870-talets fackföreningsrörelse var kvantitativt obetydlig och det generella omdömet kan fällas att den fackliga verksamheten var sporadisk och att stor vikt lades vid socialt umgänge, självhjälp och bildningsverksamhet.

Den fackliga rörelsen fick ordentlig fart först på 1880-talet. Den i Stockholm år 1880 bildade snickeriarbetareföreningen brukar betecknas som Sveriges första moderna fackförening³⁾ och den fick snart åtskilliga efterföljare runt om i landet och inom skilda yrken. Liksom på 70-talet var det hantverkets arbetare som gick i spetsen, sannolikt till stor del beroende på en omfattande inflyttning till städerna som då ägde rum. Härigenom skärptes de yrkeslärdas intresse att skydda sig och sina yrken från bristfälligt utbildade inflyttare från landsbygden. Givetvis kan man också bakom hantverksarbetarnas tidiga organisationssträvanden finna en ofta starkt utvecklad yrkessolidaritet, föreningstraditioner från skråtiden och härefter i sjuk- och begravningskassor samt utländska impulser som förmedlats bl a genom gesällvandringar.

Det är markant hur fackföreningarna från mitten av 80-talet börjar få karaktär av kamporganisationer⁴⁾. Bland påtagliga tecken kan nämnas

att icke-yrkesutbildade börjar engagera sig i föreningsbildandet, att yrkeslärda börjar invitera utomstående i sina föreningar och att strejken ses som ett självklart kampmedel för föreningarna. Nyorienteringen inom fackföreningsrörelsen sammanhänger bl a med socialdemokratiens framväxande. Genom det växande socialistiska inflytandet börjar nämligen idén om "klasskamp" och "allmän arbetarsolidaritet" att bryta ner den traditionella skråmässiga yrkessolidariteten.

1880-talets föreningsstillväxt kom snart att aktualisera frågan om samarbete föreningarna emellan. Vid den första skandinaviska fackföreningskongressen i Göteborg år 1886 uppmanades föreningarna att samverka i fackförbund⁵⁾. Just detta år bildades också de två första fackförbunden i Sverige av typografer respektive postmän. Före 1890-talets ingång hade ytterligare fem förbund bildats (av måleriarbetare, järn- och metallarbetare, skoarbetare, träarbetare och skrädderiarbetare). Eftersom fackföreningstanken först hade materialiserats hos yrkesutbildade kan det ses som naturligt att de första framgångsrika konsolideringssträvandena skedde efter tydligt uppdragna yrkeslinjer. Järn- och metallarbetare- samt träarbetareförbunden utmärker sig här genom att de organiserade flera yrken. I järn- och metallarbetareförbundet ingick exempelvis bleck- och plåtslagare och gjutare, vilka sedermera, på 1890-talet, bröt sig ut och upprättade egna förbund.

Jörgen Westerståhl har framhållit i sin avhandling att den svenska fackföreningsrörelsen kanske snarast borde kallas en fackförbunds-rörelse⁶⁾. Det Westerståhl syftar på är att fackförbunden förhållandevis tidigt kom att utgöra själva tyngdpunkten i rörelsen. Förbunden bildades nämligen tidigt, under ett stadium då antalet föreningar var litet och de organiserade arbetarna var fåtaliga (år 1886 fanns uppskattningsvis mellan åtta och nio tusen organiserade arbetare). Förbunden fick alltså från början en viktig roll i rörelsens uppbyggnad och utveckling.

Fackförbundsidén mognade fram i stor skala under 1890-talet. Inte mindre än 25 förbund bildades under det decenniet. Totalt fanns således 32 fackförbund vid det nya seklets inträde. Förbundsorganisationens framgångar var således obestridliga och dess dominans framträder bl a i den nybildade landsorganisationens stadgar år 1898.⁷⁾

Den övervägande delen av förbunden följde under 1890-talet snäva yrkesgränser (exempelvis bokbindare, bleck- och plåtslagare, murare och gjutare). Intressant att notera är att även de icke-yrkesutbildade arbetarnas föreningar tidigt konsoliderades i förbund. Det mest framträdande var grovarbetareförbundet (bildat, 1891), som framför allt organiserade byggnads-grovarbetare och vissa fabriksarbetaregrupper. Förbundet blev sedermera "moderorganisation" för nya förbundsbyggnader (exempelvis fabriksarbetareförbundet och pappersindustriarbetareförbundet). Ett annat förbund i samma kategori var transportarbetareförbundet, som till att börja med främst organiserade hamnarbetare. Ännu en nyhet under 1890-talet var förbund som organiserades efter industriella gränslinjer. Framträdande exempel är förbundsbyggnaderna hos sågverksarbetarna och textilarbetarna. Kemisk-tekniska arbetareförbundet kan också räknas till industriförbundsgruppen även om förbundet genom ett senare inlemmande av nya yrkesgrupper snart kom att bli ett så kallat "blandat förbund" under namnet De förenade förbunden.

Under 1900-talets första decennium bildades 19 nya fackförbund, de flesta inom avgränsade yrkesområden. Tio förbund försvann som självständiga enheter under decenniet varför antalet fackförbund år 1910 kom att uppgå till 41.⁸⁾

Organisationssträvandena under decennierna omedelbart före och efter sekelskiftet kännetecknades av starka spänningar. Å ena sidan framväxer förhållandevis avgränsade yrkesförbund, ibland genom utbrytningar ur ett större, heterogent förbund. Bleck- och plåtslagare, gjutare och elektriker (1906) var till exempel förbundsbyggare som brutit sig ur järn- och metallarbetareförbundet. Å andra sidan gjorde sig sammanslagningssträvanden gällande genom att förbund gick samman (som bagare och sockerbagare) eller genom att smärre förbund uppgick i en större förbundsbyggnad (som repslagarna vilka gick till textilarbetareförbundet samt handskmakare och läderarbetare vilka drogs till De förenade förbunden). Ett speciellt exempel utgör det år 1910 bildade kommunalarbetareförbundet vars medlemmar tidigare organiserats inom bland annat grovarbetareförbundet, järn- och metallarbetareförbundet och spårvägsförbundet.

Omkring sekelskiftet startade en debatt inom fackföreningsrörelsen rörande lämpliga organisationsformer⁹⁾. I bakgrunden fanns givetvis de olika principer enligt vilka förbunden byggts upp, men två nya förhållanden hade alltmer börjat bli påtagliga. Det ena sammanhänger med

den fortgående industrialiseringen som bl a innebar att många yrken förlorade sin hantverkskaraktär varigenom yrkesgränser började suddas ut. Det andra förhållandet var organisationssträvandena på arbetsgivarsidan, vilka normalt följde industriella linjer. I takt med att förhandlings- och avtalsväsendet utvecklades framträdde därför tydligt de problem som är förenade med att en arbetsgivarorganisation eller en arbetsgivare förhandlar med flera olika arbetstagarorganisationer inom en viss industrisektor. Fackföreningsrörelsens förhandlingsstyrka kunde höjas, menade många, genom ett enhetligt uppträdande och genom att förbundsstrukturen bättre svarade mot arbetsgivarnas organisationsstruktur.

Industriförbundsfrågan fick nytt bränsle i samband med storstrejksnederlaget 1909 och den självprövning inom fackföreningsrörelsen som detta förde med sig. Vid 1912 års kongress fattade således LO beslut om successiv övergång till industriförbund och de existerande 41 förbunden skulle enligt planen ersättas med 22 industriförbund¹⁰⁾.

Många förbund, som var måna om sin självständighet och som inte önskade förlora medlemmar till andra förbund, reagerade starkt mot de nya signalerna. 1912 års beslut visade sig därför svårt att realisera och senare LO-kongresser såg sig därför nödsakade att påskynda utvecklingen. År 1926 antogs en ny organisationsplan enligt vilken 33 förbund skulle finnas¹¹⁾.

Ända fram till början av 1920-talet var de flesta förbunden organiserade enligt traditionella yrkesgränser. Nya förbundsbildningar växte emellertid successivt fram som ett resultat av industriförbundsprincipens seger. Med järn- och metallarbetareförbundet som kärna bildades metallindustriarbetareförbundet; bageri-, konditori-, slakteri- och charkuteriarbetare kom att utgöra huvudparterna i livsmedelsarbetareförbundet; träarbetareförbundet delades och dess huvudbeståndsdelar ingick i träindustri- respektive byggnadsträarbetareförbunden; skrädderiarbetare, hattarbetare och pälsarbetare formade ett beklädnadsarbetareförbund; väg- och vattenbyggarna och pappersindustriarbetarna bildade egna förbund genom utbrytningar ur grov- och fabriksarbetareförbundet; sjöfolkets olika yrkesgrupper samlades i sjöfolksförbundet osv. Förbunds- bildningar tillkom också efter fackliga inbrytningar på nya områden (exempelvis lantarbete) och totalt fanns i början av 1930-talet 48 förbund. Av dessa kan 23 rubriceras som industriförbund, 19 som yrkes-

förbund och 4 som blandade förbund.

Fackförbunden hade år 1930 över 600 000 medlemmar. Mätt i antalet medlemmar hade utvecklingen varit imponerande. Förbundens medlemsantal fr o m 1886 framgår av tabell 1¹²⁾. Som synes finns vissa avbrott i den eljest positiva medlemstillväxten. Efter 1890-talets expansion inträder en tillbakagång i samband med en lågkonjunktur strax efter sekelskiftet. Härefter inträder en ny, t o m 1907 rådande, expansionsfas. Medlems-siffran på något över 230 000 faller härefter drastiskt som en följd av lågkonjunkturen vars negativa effekter kraftigt förstärktes genom storstrejksnederlaget. Först 1917, då den s k dyrtiden stimulerat medlemsvärvningen, överträffades 1907 års siffra. Medlemstalen har härefter pekat uppåt med undantag för depressionsåren i början av 1920-talet.

Tabell 1: Fackförbundens medlemsantal 1886-1930

År	Summa	År	Summa	År	Summa
1886	355	1901	67 349	1916	194 186
1887	1 332	1902	66 499	1917	253 479
1888	2 535	1903	78 088	1918	304 654
1889	4 928	1904	97 878	1919	366 953
1890	8 392	1905	104 080	1920	399 182
1891	9 386	1906	179 644	1921	359 651
1892	9 597	1907	230 667	1922	343 982
1893	10 245	1908	212 901	1923	365 114
1894	11 523	1909	147 891	1924	417 320
1895	15 191	1910	117 981	1925	443 944
1896	23 312	1911	113 898	1926	471 750
1897	37 275	1912	121 509	1927	493 687
1898	59 429	1913	135 793	1928	527 258
1899	64 201	1914	144 447	1929	567 645
1900	65 829	1915	158 391	1930	613 605

Den beskrivna utvecklingen åskådliggör ett allmänt stärkande av det fackliga engagemanget och en större stabilitet fr o m världskriget, något som speciellt visar sig i de förhållandevis blygsamma medlemsförlusterna under depressionsåren. Generellt sett var medlemskadern i stor utsträckning instabil före världskriget. Mest påtagligt framgår

detta i den katastrofala medlemsminskningen 1907-1911. Totalt halverades ungefärligen medlemskåren under denna period och vissa förbund hotades helt enkelt att utraderas. Textilarbetarförbundet förlorade exempelvis 84 procent av sina medlemmar, gruvarbetarförbundet 77 procent och grov- och fabriksarbetareförbundet och sågverksindustriarbetareförbundet vardera 76 procent

Notförteckning

1. Lindbom, Den svenska fackföreningsrörelsens uppkomst och tidigare historia 1872-1900, kap 2. Översiktliga beskrivningar av fackföreningsrörelsens utveckling återfinns bl a i Karlbom, Den svenska fackföreningsrörelsen, sid 24 ff
2. se not 1
3. Karlbom, a.a. sid 25 samt Lindbom, a.a., kap 3
4. Westerståhl, Svensk fackföreningsrörelse, sid 27 ff
5. Karlbom, a.a., sid 39
6. Westerståhl, a.a., sid 37
7. Se not 6
8. Sifferuppgifter och grafiska framställningar över Landsorganisationens och de svenska fackförbundens verksamhet under 25-års perioden 1888-1912, sid 8-9. Begreppet "fackförbund" i den fortsatta framställningen utgår från denna statistik
9. Westerståhl, a.a., sid 37 ff
10. Westerståhl, a.a., sid 45
11. Westerståhl, a.a., sid 49
12. Sifferuppgifter och grafiska framställningar över Landsorganisationens och de svenska fackförbundens ekonomiska verksamhet under 25 års perioden 1888-1912, sid 8-9 samt Sifferuppgifter och grafiska framställningar över Landsorganisationens och förbundens verksamhet åren 1913-1930, sid 6-7

3. Sjukkasserörelsens utveckling till början av 1930-talet

3.1 Läget före 1891

Sjukkasserörelsen var en följd av urbaniseringen. I och med uppkomsten av en stadsbefolkning aktualiserades bildandet av hjälpkassor ur vilka nödlidande medlemmar kunde få någon form av ersättning. Exempel på kassor med sådan inriktning finner man redan i antikens stadsbildningar.¹⁾

Gillen och skrän gav en miljö lämpad för självhjälpsverksamhet och gesällorganisationernas främsta uppgift var kanske just att sörja för gesällernas "nödtorftiga uppehälle och skötsel" vid sjukdom. Mer renodlade sjukkassor med bestämda avgifter och prestationer kom att bildas i Sverige på 1700-talet av hantverksgesäller.²⁾ Konstförvandterna (det dåtida namnet på typografer) bildade den första s k "rikssjukkassan" år 1754. Denna kassa kom att äga bestånd in på 1900-talet. Detsamma gäller några andra tidigare gesällkassor, bl a för bokbindare, bagare och träarbetare.

Även inom bergshanteringen och manufakturerna uppkom tidigt sjukkassor, i dessa fall med arbetsgivarmedverkan. Den kanske mest välkända, och fram till 1931 existerande och därmed den mest långlivade, var den kassa som bildades vid Höganäsgruvan år 1804.³⁾

De första sjukkassorna var slutna i det att de stod öppna enbart för dem som arbetade inom ett visst yrke eller på en viss arbetsplats. Härigenom begränsades givetvis medlemsrekryteringen. Även de som hade försäkringsskydd kunde anse förmånerna för små eller rentav alltför osäkra. I dessa fall kunde det alltså uppkomma önskemål att bilda kassor utöver yrkes- och arbetsplatskassorna, kassor som skulle vara öppna. Den första öppna sjukkassan i Sverige bildades i Göteborg år 1761.⁴⁾

Kvantitativt var sjukkasserörelsens utveckling svag fram till mitten av 1800-talet, och om man vill använda begreppet "genombrott" bör detta sannolikt reserveras för perioden 1870-85. Genom arbetarförsäkringskommitténs inventering får vi en god, om än bristfällig, bild av sjukkasserörelsens omfattning kring mitten av 1880-talet. Totalt redovisades 956 sjukkassor med sammanlagt 120.936 medlemmar⁵⁾ (av

vilka ett okänt antal var flerkassemedlemmar). Inventeringen visade också att sjukkasserörelsen var förhållandevis utvecklad och, milt uttryckt, vildvuxen.

Omkring år 1800 hade skråkassorna antalsmässigt dominerat. Några av de gamla hantverkskassorna överlevde skråväsendets avskaffande 1846 men under senare delen av 1800-talet var deras kvantitativa roll obetydlig. De relativt sett mest omfattande kassorna vid mitten av 1880-talet var bruks- och fabrikskassorna med ca 40 000 medlemmar.⁶⁾ Under den spirande industrialismen var det bruken och metallindustriföretagen som gick i spetsen vid bildandet av sjukkassor för de anställda, men idén spreds till praktiskt taget alla industrisektorer, inte minst då till sågverken.

1800-talets sista decennier bevittnade framväxten av de stora folkrörelserna. Även om dessa primärt inte hade sjukkasseverksamhet som sin huvuduppgift kom dock sådan verksamhet att omhuldas.⁷⁾ Som tidigare nämnts var just självhjälp en normal verksamhet för de första fackföreningarna, men omfattningen var förhållandevis obetydlig. I likhet med fackföreningsrörelsen slog nykterhetsrörelsen igenom på 1880-talet och många godtemplarloger upprättade tidigt sjukkassor. Även församlingar inom frikyrkorörelsen anammade kassatanken. Folkrörelserna var emellertid under 1880-talet i början av sin utveckling varför deras kvantitativa betydelse inom sjukkasserörelsen då var liten.

De allmänna, eller öppna, sjukkassorna var omfångsmässigt nästan lika betydelsefulla som bruks- och fabrikskassorna under 1880-talet. En stor del av äran skall tillskrivas de s k arbetarföreningarna, som började bildas vid mitten av 1800-talet och vars verksamhet bars upp av liberala självhjälpsidéer.⁸⁾ Inte bara arbetare utan även lägre tjänstemän och hantverkare tillhörde föreningarna. Fram på 1870-talet kom sjukkasseverksamhet att bli ett dominerande inslag i föreningsverksamheten och från en arbetarförening utgick en egenartad företeelse inom sjukkasserörelsen nämligen de s k 100-föreningarna.⁹⁾ Dessa föreningar, vilka hade sin verkliga storhetstid på 1870-talet, byggde på den enkla principen att om, för att ta ett exempel, en sjuk medlem skulle erhålla 10 kronor i veckan i sjukpenning så uttaxerades helt enkelt 10 öre per medlem (inklusive den sjuke). För sjukkasserörelsen kan dessa föreningar sägas ha spelat en viktig roll som spridare av sjukkasseidén och därigenom för bildandet av allmänna kassor runt om i landet

3.2 Perioden 1891 - 1910

Efter en riksdagsmotion av S. A. Hedin år 1884¹⁰⁾ hade den s k arbetareförsäkringskommittén tillsatts för att utreda frågan om olycksfallsförsäkring för arbetare och ålderdomsförsäkring. Kommittén upptog emellertid också frågan om sjukförsäkring till behandling och genomförde den i föregående avsnitt beskrivna inventeringen av sjukkasserörelsen. Ett förslag till sjukkasselag lämnades år 1889, vilket efter remissbehandling och modifieringar resulterade i 1891 års sjukkasselag.¹¹⁾ Detta var f ö det enda positiva politiska resultatet av kommitténs arbete.

Det allmänna syftet med 1891 års riksdagsbeslut var att stimulera sjukkasserörelsens utveckling. Härför beviljades, i en särskilt kungörelse angivet, ett statligt förvaltningsbidrag till sjukkassor som lät registrera sig. Registreringen var frivillig och för statsbidragsberättigade kassor fanns i lagen bestämmelser om visst minimiantal medlemmar, om stadgar, styrelse, revision m m. Registreringen skedde hos Kungl. Maj:ts Befallningshavande för landsbygds-kassor och hos magistraterna för stads-kassor (i Stockholm överståthållaren).

Förvaltningsbidraget utgick i relation till en kassas avgiftspliktiga medlemmar under nästföregående år. För varje medlem t o m 50 utbetalades en krona, för varje medlem härutöver t o m 250 utgick 50 öre och för varje medlem över 250 utbetalades 25 öre. Den totala årliga bidragssumman för en kassa var maximerad till 300 kr.

Statsbidraget höjdes 1897 och 1899¹²⁾. Enligt 1899 års kungörelse, som var gällande under resten av den rubricerade perioden, var statsbidraget 1,50 kr för varje medlem t o m 100, en krona för varje medlem härutöver t o m 300, 50 öre för varje medlem härutöver t o m 2.600 och 25 öre för varje medlem därutöver.

Det från början utgående statsbidraget verkade endast i mindre utsträckning positivt för kassaregistrerandet. Många kassor menade helt enkelt att bidraget var alldeles för blygsamt för att de skulle förmås att uppge sin frihet och följa lagens bestämmelser.¹³⁾ Vid slutet av år 1896 hade exempelvis endast ca 1/3 av samtliga då verksamma kassor låtit registrera sig.¹⁴⁾ Effekten av bidragshöjningarna 1897 och 1899

blev starkt positiv på siffrorna över antalet registrerade kassor. En undersökning år 1905 visade t ex att ca 85 procent av samtliga kassor (med något över 90 procent av medlemmarna) var registrerade. Utvecklingen av antalet registrerade kassor och antalet medlemmar visas i tabell 2.¹⁵⁾

Tabell 2: Antal registrerade sjukkassor och deras medlemmar

År	Antal kassor	Antal medlemmar	År	Antal kassor	Antal medlemmar
1892	221	24.735	1902	1.742	321.025
1893	344	41.243	1903	1.887	360.173
1894	477	61.578	1904	1.992	394.704
1895	572	77.573	1905	2.122	437.288
1896	680	99.434	1906	2.230	489.958
1897	880	149.195	1907	2.318	543.919
1898	1.075	184.119	1908	2.386	585.888
1899	1.272	225.133	1909	2.449	621.411
1900	1.443	260.163	1910	2.426	632.005
1901	1.621	293.540			

De i tabellen angivna siffrorna över antalet medlemmar är högre än antalet sjukförsäkrade personer. Det förekom nämligen att medlemmar tillhörde mer än en kassa. En särskilt utredning som kommerskollegium genomförde avseende år 1906¹⁶⁾ visar att ca 16 procent av antalet sjukförsäkrade tillhörde mer än en kassa. Om vi antar att detta förhållande var gällande även 1910 finner vi att antalet i registrerade sjukkassor försäkrade personer uppgår till 9,6 procent av rikets folkmängd och till 14,1 procent av den vuxna befolkningen (15 år och därutöver).

Även med reservationer avseende registrerade-ickeregistrerade kassor och avseende omfattningen och utvecklingen av flermedlemsskap är det uppenbart att kassarörelsen expanderade kraftigt t o m 1900-talets första decennium. Även strukturella förändringar inom sjukkasserörelsen hade ägt rum. En sådan förändring är tillkomsten av rikskassor, de första "öppna" bildade inom nykterhetsrörelsen på 1890-talet. Tillkomsten av rikskassor skall ses mot bakgrund av att små kassor hade

en dålig riskspridning, ofta en svag ekonomisk grundval och följaktligen ofta en kort livslängd. Med större kassor kunde risk- och ansvarsfördelningen bli jämnare och inte minst kunde rörelsens utveckling till nya platser och grupper (exempelvis landsbygdsbefolkningen) underlättas. Fackförbundens kassor, även om dessa var "slutna", kan rubriceras som rikskassor. Vid slutet av år 1910 fanns ca 160 000 medlemmar i rikssjuk-kassorna.¹⁷⁾

I början av 1900-talet började fortsättningskassor bildas. Som benämningen anger svarade dessa för längre sjukdomsfall. Någon större utbredning erhöll de knappast; av sjukkassem medlemmarna hörde ca 40 000 till fortsättningskassor år 1910.¹⁸⁾

Det skall här också nämnas att perioden kännetecknades av tillkomsten av olika samverkansformer inom sjukkasserörelsen.¹⁹⁾ Mest framträdande exempel är bildandet av Sveriges allmänna sjukkasseförbund, en organisation som främst skulle svara för samverkan mellan kassorna och för bevakningen av rörelsens intressen gentemot statsmakterna.

Som framgår av tabell 2 minskades antalet kassor med 23 under år 1910. Under det året, det första med en minskning av kassaantalet, nyregistrerades 42 kassor medan 65 upphörde med sin verksamhet. Det framgår också att siffran för kassaantalets årliga ökning sjunker sedan år 1905 och för medlemsantalets ökning sedan 1906. Siffrorna antyder att rörelsens växtkraft börjat försvagas. Ett förhållande som brukade anföras som skäl härför är bl a det då förhållandevis blygsamma statsbidraget.²⁰⁾

Kritikerna av statsbidraget, som ju var ett förvaltningsbidrag, menade att statens finansiella insatser för kassarörelsen borde stärkas. Men även bidragets konstruktion borde ändras eftersom denna särskilt gynnade små kassor.

En annan påtaglig och ofta kritiserad företeelse var flermedlemskap i olika kassor.²¹⁾ Dels menade man att detta skapade problem för en rättvis fördelning av statsbidraget, dels att bokföring och sjukkontroll blev onödigt komplicerat. Möjligheten till "överkompensation" vid sjukdom sågs givetvis ej heller alltid med blida ögon.

Situationen inom sjukkasserörelsen år 1910, då en ny sjukkasselag an-

togs, var brokig. Rörelsen hade expanderat kraftigt, men detta till trots omslöt den endast en liten del av befolkningen. Kassorna var många och i genomsnitt små (medelantalet medlemmar uppgick till 266). 45 procent av kassorna hade högst 100 medlemmar och ett fåtal kan betraktas som "stora" (endast 58 kassor hade fler än 1 000 medlemmar). I avsaknad av en närmare statlig reglering blev avgifter, ersättningar och ersättningsvillkor högst olika inom olika kassor.²²⁾ Generellt kan man säga att en förhållandevis stor del av kassornas inkomster utgjordes av uttaxeringar (ca 17 procent i genomsnitt) och att ersättningsbelopp och ersättningstider var små. Påtagligt är också att begravningshjälp ofta ingick i kassaförmånerna och att sjukvårdsersättningar (läkararvoden, medicin etc) hade en mycket undanskymd plats på förmånsidan

3.3 Perioden 1911 - 1931

Efter några års diskussioner och utredande beslutade riksdagen om en ny sjukkasselag år 1910.²³⁾ Följande lagen skulle, liksom tidigare, bildandet av sjukkassor vara fritt och anslutningen till sjukkassa frivillig. Sjuk-kassa som uppfyllde vissa villkor i fråga om medlemsantal (enligt huvudregeln minst 100 medlemmar) kunde vinna registrering och därmed följande rättskapacitet. Det i tidigare sammanhang påtalade problemet med flermedlemskap löstes så att detta förbjöds, dock att existerande flermedlemskap ej berördes.

För att skapa en stabilare kassafinansiell situation stadgades att sjuk-kassa skulle uppta fasta medlemsavgifter för bestridande av utgifter och för erforderlig fondbildning. Verksamheten fick alltså ej grundas på uttaxeringar. Uttaxeringar fick endast förekomma om de fasta avgifterna (tillfälligtvis) befanns otillräckliga. Statsbidragen, som utgick enligt en särskild kungörelse, höjdes. I korthet innebär bestämmelserna följande. Bidraget utgick med en krona för varje sjukdag under vilken sjukhjälp utbetalts under nästföregående år samt med ett belopp lika med 1/4 av de utgifter kassan under nästföregående år haft för bekostande av läkarvård och läkemedel (dock högst 25 öre per år och medlem).

Kassornas sjukhjälp skulle omfatta minst antingen sjukhusvård eller läkarvård jämte läkemedel eller kontant sjukhjälp (minst 90 öre per

dag). I det sistnämnda fallet skulle sjukdomen vara minst tre dagar och möjlighet gavs att införa en karenstid om maximalt sex dagar. Något hinder att samtidigt utge sjukhjälp enligt mer än ett av alternativen fanns ej. Sjukhjälpstiden skulle uppgå till minst 90 dagar under en 12 månaders period. Kassorna gavs också möjlighet att utbetala begravningshjälp med högst 200 kr.

En för hela riket gemensam tillsynsmyndighet skulle finnas vilken hade att tillse att verksamheten bedrevs på ett ändamålsenligt sätt. Tillsynsmyndighet var först kommerskollegium och fr o m 1913 den nyinrättade socialstyrelsen.

Under den övergångstid som fastställdes (t o m 1915) skedde markanta förändringar inom sjukkasserörelsens struktur till stor del beroende på den nya lagen. Eftersom den nya lagen bl a var riktad mot små kassor kom ett stort antal äldre kassor att upphöra med sin verksamhet, och medlemmarna kom att anslutas till andra kassor. Genom ombildningar, sammanslagningar och sanering ungefärligen halverades antalet kassor till 1255 år 1915 och antalet medlemmar per kassa ökade markant.

Även om förändringar i kassastrukturen skedde under den följande 15-årsperioden torde man dock våga påstå att det mera omfattande reorganisationsarbetet var avslutat 1915. Tabell 3 presenterar siffror för perioden 1915-1930.²⁴⁾

Tabell 3: Sjukkasserörelsens utveckling 1915-1930

År	Antal kassor	Antal medlemmar	År	Antal kassor	Antal medlemmar
1915	1.255	572.133	1923	1.269	742.365
1916	1.278	608.955	1924	1.264	768.040
1917	1.284	646.602	1925	1.254	802.942
1918	1.284	692.265	1926	1.235	832.717
1919	1.284	722.211	1927	1.228	869.959
1920	1.291	738.154	1928	1.223	912.919
1921	1.289	727.999	1929	1.217	907.800
1922	1.281	728.004	1930	1.212	1.016.846

Enligt den år 1910 antagna lagen var, som tidigare nämnts, nytt flermedlemskap inte tillåtet. Följaktligen kom under perioden siffran över antalet kassamedlemmar och antalet sjukförsäkrade att närma sig varandra. Vid slutet av år 1930 tillhörde således endast 2 procent av medlemmarna mer än en kassa²⁵⁾ jämfört med något mer än 15 procent före 1910 års lag.

Vid slutet av år 1930 var ca 21 procent av rikets vuxna befolkning sjukförsäkrad i en registrerad sjukkassa.²⁶⁾ Även om andelen ökat sedan den nya lagen införts var dock utvecklingen och omfattningen i detta avseende knappast imponerande. Utvecklingen hade, inte oväntat, inneburit att kassornas ekonomiska stabilitet förbättrats och att de fasta avgifterna fått en dominerande roll på intäktssidan. Intressant att notera är att utgiftsstrukturen inte genomgick någon större förändring. År 1930 svarade således den kontanta sjukhjälpn för 80 procent av utgifterna, medan utgifterna för läkarvård, sjukhusvård och medicin endast uppgick till några få procent av totalutgifterna.²⁷⁾ Även om begravningshjälpn utgiftsmässigt sett spelade en liten roll ingick den dock bland åtagandena hos en majoritet av de år 1930 verksamma sjukkassorna.

Den frivilliga sjukförsäkringens svaga omfattning innebar att frågan om obligatorisk sjukförsäkring på allvar kom att diskuteras under 1900-talets första år. Bl a väcktes en motion vid 1910 års riksdag om införandet av obligatorisk sjukförsäkring.²⁸⁾ Riksdagens mening då syns ha varit att en mer permanent lösning på sjukförsäkringsproblematiken fordrade ett obligatorium men att tiden ännu inte var mogen. Vid mitten av 1910-talet verkar emellertid förväntningarna varit inställda på en obligatorisk sjukförsäkring bl a sedan den s k socialförsäkringskommittén erhållit uppdrag att verkställa utredning om införande av obligatorisk sjukförsäkring.²⁹⁾ Kommittén avgav ett förslag år 1919 vilket efter en departementsöverarbetning skulle framläggas för riksdagen. På grund av den svåra depressionen i början av 1920-talet med åtföljande statsfinansiella påfrestningar blev förslaget aldrig framlagt för riksdagen. Den definitiva dödsstöten åt obligatorietanken som en politisk realitet under mellankrigstiden gav i besparingskommitténs år 1925 avgivna betänkande.³⁰⁾ Besparingskommittén aktualiserade bl a problematiken med splittringen inom sjukkasserörelsen. Ett enhetligt system av sjukkassor borde skapas som samtidigt kunde utgöra de lokala organen för socialförsäkringen i dess helhet. Denna omorganisa-

tion skulle uppnås, menade man, om statsbidraget endast gavs åt en kassa inom ett visst bestämt lokalt område.

Sedan besparingskommittén avlämnat sitt förslag följde en period med intensivt utredande och förslagsställande på regerings- och riksdagsnivå.³¹⁾ I stort sett gick framlagda förslag ut på att en enhetligare sjukförsäkringsadministration skulle uppnås, att sjukförsäkringens prestationer skulle förbättras och att sjukförsäkringens sjukvårdande uppgifter borde utvidgas. Följande ett riksdagsbeslut år 1931 utfärdades samma år en förordning om erkända sjukkassor.³²⁾ Den antagna förordningen innebar ett slut på den period då kassabildandet var "fritt" och endast en enda erkänd och bidragsberättigad kassa skulle få finnas inom ett visst område. För ett mindre område (kommun eller lämpligt område av småkommuner) skulle en lokalkassa handha mer begränsade uppgifter medan en centralkassa med i princip ett länstingsområde som sin domän skulle handha mer ansvarsfulla uppgifter. Tanken var således att lokalkassorna skulle handha kortare sjukdomsfall och centralkassorna de mer långvariga och dyrbara fallen. En viktig nyhet var det också att statsmakterna nu krävde läkar- och sjukhusvård som prestation från erkänd kassa.

Eftersom endast en erkänd sjukkassa skulle finnas inom varje sjukkasseområde kunde fabriks- eller yrkeskassor i princip inte vinna erkännande. Redan existerande sådana kunde dock under vissa förutsättningar få fortsätta sin verksamhet. Två av fackförbund bildade kassor utnyttjade denna möjlighet och ombildades till erkända sjukkassor

Notförteckning

1. Lindeberg, Den svenska sjukförsäkringshistoria, sid 3 ff
2. Ibid. Gesällkassor finns beskrivna i olika fackförbundsmonografier som exempelvis S Hansson, Svenska bageri- och konditorarbetareförbundet; S Hansson, Svenska träarbetareförbundets historia samt N Wessel, Svenska typografförbundet 1887-1936
3. Lindeberg a.a. sid 22
4. Lindeberg a.a. sid 27
5. Arbetareförsäkringskommitténs betänkande, I Utlåtande och förslag 4 Sjukförsäkringar, sid 30
6. Ibid samt Lindeberg a.a. sid 79
7. Lindeberg a.a. sid 119 ff
8. Lindeberg a.a. sid 88 ff
9. Ibid
10. Motion Ak 1884:11
11. Prop 1891:24 och 1891:25 samt riksdagens skrivelser 1891:84 och 1891:85
12. Riksdagens skrivelser 1897:76 och 1899:65
13. Lindeberg a.a. sid 222 ff
14. Lindeberg a.a. sid 294
15. Arbetsstatistik B.10, Registrerade sjukförsäkringar 1910, sid 5
16. Ibid, sid 8-9
17. Ibid, sid 16
18. Ibid, sid 19
19. Ibid, sid 20-23, samt Lindeberg a.a. sid 265 ff
20. Se Lindeberg a.a. sid 218 ff och prop 1910:202
21. Lindeberg a.a. sid 228 ff. I Svensk sjukförsäkringshistoria förekom åren 1907-1909 en rad artiklar och referat i vilka diskussionen kan följas. Se t ex 1907:1, sid 3, 1908:7, sid 4 samt 1909:2, sid 4-5
22. Arbetsstatistik B:10. Registrerade sjukförsäkringar 1910, speciellt kap 2 samt Lindeberg a.a. sid 161 ff
23. Prop 1910:202, 1910:203 och 1910:204 samt riksdagens skrivelser 1910:156, 1910:157 samt 1910:158
24. SOS, Registrerade sjukförsäkringar åren 1919-1921 sid 3, åren 1925-27, sid 2 samt åren 1928-1930, sid 2

25. SOS, Registrerade sjukkassor åren 1928-1930, sid 5
26. Ibid, sid 6
27. Ibid, sid 19
28. Motion Ak 1910:306
29. Lindeberg a.a. sid 317 ff, Höjer, Svensk socialpolitisk historia sid 71, 81 och 154 samt Socialförsäkringskommittén, I. Betänkande och förslag angående allmän sjukförsäkring
30. SOU 1925:8
31. Se t ex prop 1926:113, 1927:113, 1929:9 och 1931:75
32. Riksdagens skrivelse 1931:304

4. Förbundssjukkassebildandet 1886 - 1910

4.1 Typografkassan - föredömet

Inom typografyrket hade, som nämnts i avsnitt 3.1, upprättats en "riks-sjukkassa" redan 1754. Till kassan, som benämndes Boktryckeri-konstförvanternas Sjuk-, Begravningshjälp- och Understöds-kassa, hade faktorer och konstförvanter samt deras hustrur rätt till inträde. År 1880 sammanslogs kassan med den s k Gutenbergska stiftelsen, som hade bildats 1840 med syftet att utbetala understöd till medlemmar av yrket som förlorat sina krafter genom ålderdom och sjuklighet.¹⁾

Typograferna bildade det första svenska fackförbundet år 1886. De stadgar som då antogs innehöll bl a att förbundet skulle bereda hjälp åt sina medlemmar vid sjukdom. En förbundssjukkassa, den första i sitt slag i landet, trädde i verksamhet 1890.²⁾ Tillkomsten av denna kassa saknade inte dramatiska inslag. Förbundsledningen arbetade energiskt för en stark förbundssjukkassa enligt strategin att konstförvantkassan skulle införlivas med förbundet. Orsaken härtill var givetvis rädslan för den konkurrens som en väletablerad yrkeskassa kunde medföra för medlemsvärvningen. Bl a fruktade man att konstförvantskapets kassa "skulle komma att omhuldas af arbetsgivare dels genom gåfva och dels genom att tvinga sina arbetare in i den. Man skulle därigenom kunna neutralisera förbundets alla ansträngningar. Konstförvandtskapets kassa skulle således blifva, med verksamheten sedermera litet mer utvecklad, den reaktionära organisationen, som skulle tvinga förbundet att uppgifva sin verksamhet".³⁾

Konstförvantskapets kassa vägrade emellertid låta sig underordnas förbundet. Resultatet blev att 1889 års förbundsmöte, med stor majoritet, beslutade upprätta en egen förbundssjukkassa. En fråga som bl a diskuterades på mötet var huruvida kassan skulle göras obligatorisk åtminstone för nytillträdande förbundsmedlemmar. Med motiveringen att en tvångsanslutning skulle hämma medlemsvärvningen beslutades att anslutningen skulle vara frivillig.

Typografkassan, som inregistrerades 1892, fick från början en god medlemsutveckling bl a genom kollektiv anslutning av olika lokala kassor.⁴⁾ Redan efter ett års verksamhet kunde typografkassan redovisa flera medlemmar än konstförvandtskapets kassa och för 1910 redovisar den offi-

ciella statistiken något över fyra tusen medlemmar i typografkassan jämfört med något över tre hundra för konstförvantkassan. Ungefär varannan förbundsmedlem var sjukförsäkrad genom förbundets sjukkassa.⁵⁾

Under varje år fram till 1910 ökade antalet medlemmar i sjukkassan och verksamheten gav finansiellt överskott. Lågkonjunktur- och storstrejks-effekterna på medlemsutvecklingen inom fackföreningsrörelsen (se tabell 1) visade sig också för typografförbundet i form av en medlemsminskning för såväl förbundet som dess sjukkassa år 1910. En följd härav blev att sjukkasseverksamheten just under detta år uppvisar ett underskott.⁶⁾

Den förhållandevis goda medlemsanslutningen till trots var man inom typografförbundet inte nöjd med att alltför många förbundsmedlemmar stod utanför sjukkasseverksamheten. Vid olika förbunds möten diskuterades en obligatorieläggning och 1907 uppdrogs åt förbundsstyrelsen att till 1910 års förbunds möte utreda en modell enligt vilken sjuk- och begravningshjälp skulle lämnas direkt ur förbundskassan (och alltså finansieras med den vanliga förbundsavgiften) samt att sjukkassan skulle fortsätta som en frivillig kassa (dvs i form av tilläggsförsäkring). Storstrejken och dess sviter medförde emellertid att mötesbeslutet inte realiserades.⁷⁾

Typografförbundet, vårt första fackförbund, var föregångare inom självhjälp. Typograferna hade emellertid inte bara upprättat den första förbundssjukkassan. En år 1884 bildad riksomfattande reshjälpkassa för typografer och stilgjutare föregick förbundsbildandet och övertogs av förbundet 1888. Kassan ombildades efter ett par år till en arbetslöshetskassa⁸⁾ varigenom typograferna blev pionjärer även inom arbetslöshetsförsäkringen. 1892 upprättades inom förbundet en invaliditetsfond som lämnade hjälp till sjuka och orkeslösa medlemmar. I en ledande artikel i Svensk typograftidning år 1911 hette det, utan överdrift, att det inte finns något annat fackförbund "som så sörjt för sina medlemmars inträsen under olika omständigheter".⁹⁾

Under 1890-talets första hälft, närmare bestämt 1894, infördes sjukförsäkring också inom det lilla handskarbetareförbundet. Förbundet, som bildats 1890, redovisade ett par hundra medlemmar och uppgick år 1907 i en större förbundsbildning, De förenade förbunden. Förbundets sjukförsäkring var unik så tillvida att ersättningen utgick direkt ur förbundskassan (och omfattade alltså samtliga förbundsmedlemmar).¹⁰⁾

4.2 Skoarbetarkassan - misslyckandet

Om typografkassan utgjorde den tidiga förebilden så kan skoarbetarkassan sägas vara det första (och kanske varnande) exemplet på ett misslyckat kassabildande.

Skoarbetarförbundet, som bildats 1888, hade vid sin första kongress 1890 uttalat sig för bildandet av en förbundssjukkassa. 1893 års kongress antog stadgar för en sjukkassa och riktade samtidigt en uppmaning till inom yrket befintliga sjukkassor och uppgå i förbundssjukkassan. En kraftig agitation igångsattes till förmån för sjukkassan, vars stadgar trädde i kraft 1894 sedan 120 personer tecknat sig för inträde.¹¹⁾

Att gå ut med en teckningslista, som först skulle få en viss omfattning, var det vanliga sättet att påbörja sjukkasseverksamhet. Då kasseverksamheten väl startade visade det sig emellertid ofta att de intresserade tvekade att erlægga avgift i avvaktan på att tillräckligt många andra skulle erlægga avgifter så att kassan skulle få en långsiktig betalningsförmåga. Bl a denna effekt samt svårigheten att inkorporera lokala kassor medförde att skoarbetarkassan vid slutet av år 1895 endast hade 28 medlemmar (av totalt ca 800 i förbundet) och förbundet hade under året sett sig nödsakat att ingripa med ett lån. 1896 års kongress beslutade att avveckla kassan och det påpekades att "förbundet ej haft den ringaste nytta af kassan under den tid kassan egt bestånd".¹²⁾

Ett snarlikt fall finner vi i kemisk-tekniska industriarbetareförbundets sjukkassa som inrättades samma år som förbundet bildades, 1897. Några spår efter kassan finns ej efter 1901. Då hade den 22 medlemmar.¹³⁾

4.3 Metallkassan - problemet

Den tredje förbundssjukkassan, som vi närmare skall studera, upprättades av det år 1888 bildade järn- och metallarbetareförbundet. Metallkassan hade sin speciella problematik och dess erfarenheter är intressanta eftersom förbundet var det största fackförbundet och därför ett potentiellt kassaföredöme.

Upprättandet av en förbundssjukkassa hade diskuterats sedan 1889 men först 1895 kom ett positivt beslut. Ett problem var emellertid att nå

enighet angående sjukkassans stadgar. En kompromiss i stadgefrågan nåddes 1898 och kassan skulle träda i verksamhet då 500 medlemmar tecknat sig. Detta skedde också under 1898.¹⁴⁾

Metallkassan fick en hygglig medlemsartslutning från början; redan under det första verksamhetsåret fanns mer än 1 000 medlemmar och två år härefter uppgick medlemsantalet till närmare två tusen (ca 14 procent av förbundsmedlemmarna). Åren härefter ligger medlemsantalet på en lägre nivå men når igen ca två tusen för åren 1907-09. Lågkonjunkturen och storstrejken innebar en reduktion med ett par hundra medlemmar år 1910. Relaterat till medlemsantalet inom förbundet sjönk andelen kassamedlemmar ner till 6 procent för åren 1907-08. En svag relativ ökning skedde 1909 och 1910 som en följd av stark minskning av antalet förbundsmedlemmar de åren.

Metallkassan exemplifierar en "ond cirkel" som kassaverksamheten kunde hamna i. I en, som det upplevdes, hård kassakonkurrens sökte man vinna medlemmar med "generösa" förmåner i form av framför allt en obegränsad ersättningstid.¹⁵⁾ Härtill kom att något särskilt läkarintyg ej avkrävdes inträdessökande. Följaktligen blev avgifterna relativt höga. Som tidigare nämnts (kapitel 1) efterfrågar en individ försäkringskydd så länge det förväntade utbytet är större än avgiften. Det förväntade utbytet i sin tur sammanhänger med sannolikheten för sjukdomsfall och hur stor kompensation som utgår. Med den konstruktion metallkassan fick blev den relativt lönsam att ansluta sig till för förbundsmedlemmar med hög sjukdomsrisk (för att inte säga sjuklighet) och föga attraktiv för yngre och friska förbundsmedlemmar.

Tidigt drabbades metallkassan av finansiella problem. Redan i den första verksamhetsberättelsen konstateras att "personer, kort efter inträdet i kassan, anmält sig sjuka och därvid befunnits lida af kronisk bröstsjukdom, lungsot och kroniskt njurlidande".¹⁶⁾ Läkarintyg infördes enligt ett kongressbeslut år 1900. Metallkassan kom alltså i finansiella svårigheter redan från början och en svag nyrekrytering av medlemmar i kombination med att de äldre kassamedlemmarnas sjukdomsrisk ökade innebar ständiga finansiella problem. Redan de första åren genomfördes uttaxeringar och lån erhöles från förbundet.

På 1902 års kongress (liksom vid följande kongresser) ägnades mycket tid åt sjukkasseproblematiken. Bl a föreslogs (utan framgång) att

kassan borde göras obligatorisk. Det konkreta kongressbeslutet blev att förbundet skulle subventionera sjukkassan med 2 000 kr/år, ett beslut som stod sig den här aktuella perioden ut (även om det givetvis retade många av dem som stod utanför sjukkassan).¹⁷⁾

Metallkassan hade en svag omfattning och tärde dessutom på förbundets finansiella resurser (och därmed på dess stridsförmåga). Situationen var fortsatt allvarlig 1911 och 1912 (kassan hade då något mer än 1 000 medlemmar) varför 1913 års förbundskongress, i stället för att eventuellt utnyttja de möjligheter den då nya sjukkasselagen gav, valde att anslå 12 000 kronor att användas för inlösning av kassans medlemmar i annan sjukkassa¹⁸⁾

4.4 Andra kassor tillkomna före sekelskiftet

Ytterligare fyra förbund startade sjukkasseverksamhet före sekelskiftet. Ett av dessa var postmannaförbundet, som grundats redan 1886.¹⁹⁾ Kassa-beslutet fattades år 1897 och förbundssjukkassan trädde i verksamhet från 1898 års ingång. Kassan fick en mycket dålig anslutning bl a beroende på att existerande lokala kassor ställde sig avvisande till en sammanslagning. Först år 1905 fanns 100 medlemmar i kassan (ca fem procent av förbundsmedlemmarna). Åren 1909 och 1910 var speciellt positiva ur medlemsrekryteringspunkt och sistnämnda år hade kassan 533 medlemmar (ca 20 procent av förbundsmedlemmarna).

Det lilla tunnbinderiarbetareförbundet (bildat 1892) beslutade upprätta en sjukkassa 1898.²⁰⁾ Kassan, som tillträdde i funktion samma år, hade som mest 177 medlemmar (1908 och 1909). 1908 tillhörde ca 40 procent av förbundsmedlemmarna sjukkassan. För åren 1909 och 1910 överstiger andelen 50 procent främst beroende på en kraftig nedgång i antalet förbundsmedlemmar. Medlemsnedgången fortsatte åren härefter och 1915 upphörde kassan och dess medlemmar anslöts till samma sjukkassa som metallarbetarnas sjukkassa.

Tidigare har framkommit att det inte sällan saknades dramatik i samband med bildandet av en förbundssjukkassa. Bokbinderiarbetarna (förbundet bildat 1893) sökte i likhet med typograferna att lägga under sig en etablerad sjukkassa nämligen den som tillhörde landets näst äldsta fackförening, Stockholms Bokbinderiarbetareförening. Vid 1895 års för-

bundsmöte (förbundets första) beslutades att en förbundssjukkassa skulle bildas. Ett året därpå utarbetat förslag innebar att Stockholmsföreningens sjukassa skulle skiljas från föreningen och att kassan skulle bli en riksomfattande kassa. Medlemmar, som tillhört kassan före förbundets bildande skulle befrias från skyldigheten att tillhöra förbundet men de som ingått senare skulle vara skyldiga att tillhöra detta. Majoriteten sjukassemedlemmar var emellertid emot förändringen och sjukkassan bröt sig ut ur förbundet. År 1899 skiljde sig kassan från föreningen efter stormiga möten och gick därefter sin egen väg.²¹⁾

1898 års förbundsmöte beslutade därför inrätta en egen sjukassa som trädde i verksamhet 1899. Bokbindarkassan kännetecknades under den här studerade perioden av en hygglig anslutning. Som mest hade kassan 508 medlemmar år 1908 (ca 20 procent av förbundsmedlemmarna). Förbundet tillhörde de värst drabbade av medlemsminskning mellan 1908 och 1910; medlemsantalet sjönk från 1 828 till 496 medlemmar. Andelen kassamedlemmar under det speciella året 1910 blev därför inte oväntat osedvanligt hög (ca 84 procent).

Läderarbetarförbundet, som bildades 1898 och uppgick i De förenade förbunden 1905, upprättade en sjukassa 1899.²²⁾ I slutet av år 1905 hade kassan enbart 36 medlemmar (av totalt ca 600 organiserade läderarbetare)

4.5 1900-tals kassor

Inom många andra förbund fördes sjukkassediskussioner under 1890-talets sista år. I några fall resulterade dessa diskussioner i kassabildande i början av det nya århundradet. Bageriarbetarförbundet är ett sådant fall. 1891 hade det funnits ett förslag att bilda ett bageriarbetareförbund och att en till detta knuten sjukassa skulle ta över Stockholms Bagaregesäll-Föreningens sjukassa med anor sedan skråtiden. Planerna kunde ej förverkligas och förbundet upplöstes redan efter ett par år.²³⁾ 1896 bildades ett nytt bageriarbetareförbund. 1898 tillsattes en sjukasseutredning vars arbete resulterade i ett sjukassebeslut 1900.²⁴⁾ Kassan började sin verksamhet samma år och hade vid årets slut 190 medlemmar (ca 10 procent av förbundsmedlemmarna). År 1910 hade kassan 293 medlemmar vilket också svarar mot ca 10 procent av förbundsmedlemmarna. Bagarekassan hade i likhet med många andra kassor

problem med anslutningen. Speciellt under perioden 1903-05 hade kassan också ekonomiska svårigheter. Förbundet fick ingripa med lån ur sin strejkkassa och avgifterna höjdes. Vid 1906 års kongress förekom förslag om en obligatorieläggning. Kongressens beslut blev i stället att framledes förbjuda lån till kassan, att avskriva existerande skulder samt att kassan skulle skiljas från förbundets verksamhet och ställas under särskild förvaltning. Till saneringsåtgärderna hörde också att inträdesavgifterna höjdes och sjukhjälpstiden reducerades.²⁵⁾

Inom träarbetareförbundet, bildat 1889, diskuterades en sjukkassa på 1894 års kongress. Först år 1900 fattades ett positivt beslut som effektuerades fr o m ingången av 1901.²⁶⁾ Bortsett från det exceptionella året 1910 växte kassan år för år och hade som mest 3 186 medlemmar år 1909 (ca 40 procent av förbundsmedlemmarna). Träkassan hade från början en egen kongress; kassaangelägenheter diskuterades alltså ej på förbundskongresser (jfr bageriarbetarebeslutet 1906).

Även bland tobaksarbetarna diskuterades före sekelskiftet en förbunds-sjuk-kassa. Tobaksarbetareförbundet, bildat 1890, fattade först 1902 ett positivt kassabeslut.²⁷⁾ Kassaverksamheten startade 1903. Sjuk-kassan startade med knappt 300 medlemmar och nådde ett medlemsmaximum 1905 med 376 medlemmar (ca 20 procent av förbundsmedlemmarna). Härefter faller medlemstalet varje år ner till 264 år 1910 (ca 16 procent av medlemmarna). Tobakskassan är ett utmärkt exempel på hur en förbundledning (utan större framgång) kämpar för en centralisering av många sjuk-kassor som fanns inom förbundsområdet (32 st enligt en utredning 1898).²⁸⁾

Kakelugnsmakarna hade bildat sitt förbund år 1891. Även här hade en central sjuk-kassa diskuterats redan på 1890-talet men först år 1901 beslutades upprätta en förbundssjuk-kassa, en obligatorisk sådan.²⁹⁾ Som mest fanns i kassan 1 031 medlemmar (år 1905). Bl a strukturförändringar (införandet av centralvärme) medförde hörefter en nedgång av antalet förbundsmedlemmar. Kassan hade 693 medlemmar år 1910.

Det sista förbund, som under den här studerade perioden införde sjuk-försäkring, var det år 1904 bildade litografförbundet. Detta lilla förbund (det hade år 1910 211 medlemmar) upprättade 1907 en obligatorisk sjuk-kassa.³⁰⁾

År 1910, då den nya sjukkasselagen togs, hade således tio fackförbund (av totalt 41) egen sjukkassa. Bruttoantalet medlemmar i kassorna uppgick till något över 11 .000 vilket, med beaktande av osäkerhet med dubbelt medlemskap, svarade mot cirka åtta procent av samtliga fackförbundsmedlemmar och mindre än två procent av samtliga sjukkassememmar

Notförteckning

1. Wessel, Svenska typografförbundet 1887-1936, sid 30-32
2. Wessel, a.a., sid 643 samt Referat öfver Svenska Typografernas Första förbundsmöte i Stockholm 1889 (ingår i Protokoll öfver Svenska Typografförbundets tredje förbundsmötes förhandlingar i Göteborg 1895, sid 73)
3. Svensk Typograftidning 1890:3, sid 91
4. Svensk Typograftidning 1891:4, sid 14 och 1892:9, sid 38 och 1892:12 sid 51 samt Wessel, a.a., sid 645 ff
5. Registrerade sjukkassors verksamhet år 1910, tabellbilaga, sid 6 och 14. I den följande framställningen gäller, där ej annat anges, att medlemsuppgifter hämtas från denna publikation som utkom årligen. Medlemsantalet i typografkassan före inregistreringen enligt 1910 års sjukkasselag är emellertid inte ett korrekt uttryck för hur många personer som tillhörde kassan eftersom dubbelmedlemskap inom kassan (som hade tre klasser) var tillåtet. Enligt den officiella statistiken, som redovisar antalet delägare i kassan i medeltal för varje år, fanns år 1910 4.185 medlemmar. Enligt Wessel (a.a. sid 658) hade "flertalet" dubbelt medlemskap. En försiktig bedömning ger något över 2.500 personer i kassan. Genomsnittligt hade förbundet 1910 5.000 medlemmar. Problemet med det dubbla medlemskapet, som också förekom inom andra förbundssjukkassor, ger uppenbara tekniska svårigheter att få fram exakta siffror över medlemskapet inom förbundssjukkassorna (liksom inom sjukkasserörelsen i övrigt) för perioden t o m 1910
6. En sammanfattande tabell över sjukkassans ekonomi 1890-1932 återfinns hos Wessel, a.a., sid 658-59
7. Wessel, a.a., sid 646-47 samt Protokoll över Svenska Typografförbundets sjunde förbundsmötes förhandlingar i Stockholm 1907 sid 96 och 101
8. Edebalk, Arbetslöshetsförsäkringsdebatten, sid 13
9. Svensk typograftidning 1911:8, sid 40
10. Enligt förbundets stadgar gällande från den 1 oktober 1894 till den 1 oktober 1904 utgick sjukunderstöd direkt ur förbundskassan. Härefter hade förbundet en särskild, obligatorisk, sjukkassa
11. Uppgifter om skoarbetarkassan har hämtats ur Hansson, Svenska Sko- och läderindustriarbetareförbundet sid 56, 63, 87 och 98-99 samt Skoarbetarnes Tidning 1893, provnummer, sid 2, 1894:3, sid 2, 1895:1, sid 3, 1896:2, sid 2-3 och 1896:3, sid 3. Här, liksom i den fortsatta framställningen, används förbundetstidskriften som källhänvisning något som bl a sammanhänger med att i fackföreningsrörelsens barndom kongressprotokoll, verksamhetsberättelser o dyl ofta återgavs in extenso i tidskriften
12. Skoarbetarnas Tidning 1896:3, sid 3
13. Kemisk-tekniska industriarbetareförbundet kan sägas vara moderorganisationen till De förenade förbunden. Den här nämnda sjukkassan,

efter vilken någon närmare utforskning ej gjorts p g a dess obetydlighet, var nog snarast att betrakta som en föreningskassa upprättad av Stockholmsavdelningen, som i början var det forum där förbundets angelägenheter i första hand diskuterades. Se Lantz, Stockholms Kemisk-Tekniska Arbetareförening 1892-1942, sid 22 och 28

14. Lindgren, Svenska metallindustriarbetareförbundets historia 1888-1905, sid 365-368 samt Järnarbetaren 1896:1B, 1897:1B och 1898:1, 2 sid 2
15. Hel dagersättning utgick 182 dagar per sjukdomsfall. Härefter utgick halv dagersättning under obegränsad tid
16. Järnarbetaren 1899:3B
17. Se t ex Dagordning och motioner vid Sv. Järn- och Metallarbetareförbundets kongress 1902, sid 33 och Redogörelser för Järn- och metallarbetareförbundets kongresser 1902 (sid 94 ff) och 1904 (sid 80)
18. Järnarbetaren 1913:2 sid 1, 1913:20 sid 3, 1913:21, sid 2 och 1913:29, sid 1. Metallkassan övergick i sjukkassan Stockholm
19. Svenska Postmannaförbundet 1886-1936, sid 253-255 och Svenska Postvaktbetjenten 1897:11, sid 97-98
20. Protokoll öfver Sv Tunnbinderiarbetareförbundets 2:dra kongress 1898, p 48-49 samt Tidning för Sveriges tunnbinderiarbetare 1898:8 sid 4 och 1915:2 sid 7 o 8
21. Förhistorien beskrivs i Weidenhayn, Svenska bokbindareförbundet under 25 år, sid 119-121. Se också Bokbinderi-Arbetaren 1898:2, sid 9, 1898:3, sid 16, 1899:2, 3 och 1899:5, sid 1
22. Protokoll fört vid Sv. Läderarbetareförbundets 2:dra kongress 1899, sid 10
23. Hansson, Svenska bageri- och konditoriarbetareförbundet, sid 135
24. Bageri-Arbetaren 1898:7, sid 2 och 1900:2, sid 2
25. Protokoll förda vid Svenska Bageriarbetareförbundets sjunde kongress 1906, sid 60-63, Bageri- Arbetaren 1901:4, sid 4, 1905:2-3, sid 9 och 1906:3, sid 5
26. Redogörelse för Svenska Träarbetareförbundets fjerde ordinarie kongress 1900, sid 13. Se också Träarbetaren 1894:3B, 1900:3, sid 1 och 1906:3A, sid 3, samt Hansson, Svenska träarbetareförbundets historia 1889-1923, sid 96, 133 och 195
27. Internationella tobaksarbetareförbundet i Sverige. Protokoll vid förbundets femte kongress 1902 sid 16. Se också Tobaksarbetaren 1900:2, sid 6, 1902:2, sid 1, 1903:2, 3 sid 13 samt Lindbom-Kuhm, Tobaksarbetarnas förbund 1889-1939, sid 157-58
28. Tobaksarbetaren 1908:1, sid 2
29. Redogörelse för förhandlingarna vid Kakelugnsmakeriarbetareförbundets 5:e kongress 1901, sid 11. Kassan trädde i verksamhet i och med ingången av 1904
30. Grafia 1913:2, sid 5

5. Sjukkasseintresset

5.1 Kassabildningsbenägenheten

Det för fackförbunden viktigaste syftet med en sjukkasse var att värva medlemmar och att stabilisera medlemskadern, dvs att hårdare knyta medlemmarna till förbundet.¹⁾ Jämfört med de föreningskassor, som tidigt upprättats inom förbunden, skulle en förbunds-kassa, menade man, ge en större riskspridning och därmed starkare finansiell bas för sjukförsäkringsverksamheten, ge medlemmarna bättre service genom att försäkringskyddet blev oberoende av uppehållsorten samt ge möjlighet att utsträcka sjukkasseverksamheten till orter där inga föreningskassor bildats.²⁾

Vanligtvis förflöt flera år från det förbundet bildats tills dess sjukkasse beslutades. Mellantiden var ofta fylld med tveksamhet, utredningar och konflikter. Åren kring sekelskiftet markerar höjdpunkten inom kassabildandet. Allt annat lika höjdes då sannolikt kassabildningsbenägenheten dels genom erfarenheter av typografförbundets och nykterhetsrörelsens rikssjukkassor, dels genom statsbidragshöjningarna 1897 och 1899.³⁾

Att kassabildningsintresset nådde sin kulmen åren omkring sekelskiftet framgår också av att andra förbundskongresser då ställde sig (förhållandevis) positiva till ett kassabildande (medan medlemmarna ej visade tillräckligt intresse). Detta gäller Stenhuggareförbundet (1900), Sågverks- och Brädgårdsarbetareförbundet (1900) samt Skrädderiarbetareförbundet (1904).⁴⁾ Kassabildningsintresset visade sig också i att några förbund som bildats i slutet av 1890-talet, Textilarbetareförbundet (1898), Järnvägsmannaförbundet (1899) samt Bryggeriarbetareförbundet (1899), angav som förbundsmål att sjukkasse skulle upprättas.⁵⁾

Vi har hitintills använt benämningen "sjukkasse". Det normala var emellertid, och detta gäller sjukkasserörelsen generellt, att kassorna var kombinerade "sjuk- och begravningskassor". Inom några förbund, där sjukkassefrågan aktualiserades, stannade man för att upprätta enbart begravningskasse. Detta gäller gjutare (1896), murare (1898), sadelmakare och tapetserare (1903) samt målare (1906). Huvudmotivet

för upprättandet av enbart en begravningskassa var i princip detsamma som för en sjukkasse, dvs att uppnå positiva värnings- och konsolideringseffekter.

Inom praktiskt taget samtliga fackförbund fördes sjukkassediskussioner under den här aktuella perioden. Påtagligt är att kassabildningsintresset faller efter 1902. Av de år 1910 existerande förbundssjukkasorna hade endast en (litografernas) tillkommit efter 1902.

5.2 Kassaerfarenheter

Sjukkasserörelsen inom fackförbunden fick en förhållandevis svag omfattning. I absoluta termer nådde sjukkasorna sin topp 1908 och 1909 med, brutto, något över 12.000 medlemmar.

Ett mått på förbundssjukkasserörelsens utveckling efter sekelskiftet (det är först då den når en sådan omfattning att man kan tala om en rörelse) kan erhållas om medlemssiffran relateras till sammanlagda antalet medlemmar inom de svenska fackförbunden. För år 1900 blir kvoten ca åtta procent och under åren 1901-1905 ligger den på ca nio procent med en svag topp 1903. Härefter faller kvoten och stannar på ca fem procent åren 1907 och 1908. Förbundsdecimeringarna härefter drar upp kvoten till ca åtta procent år 1910.⁶⁾ Om vi istället relaterar antalet förbundssjukkasemedlemmar till totalantalet medlemmar i registrerade sjukkasor erhålles en i stort sett konstant kvot, ca två procent, för hela perioden 1900-1909 och ett svagt fall år 1910 (till 1,7 procent).

Ett annat sätt att se på utvecklingen är att studera relationen mellan förbundssjukkasemedlemmar och totala antalet medlemmar inom sjukkaseförbunden. I tabell 4 visas utvecklingen fr o m 1901.

Tabell 4: Relationen mellan antalet sjukkasemedlemmar (brutto) och antalet förbundsmedlemmar

År	Relation	År	Relation
1901	0,22	1906	0,22
1902	0,21	1907	0,19
1903	0,20	1908	0,19
1904	0,21	1909	0,21
1905	0,24	1910	0,23

Den generella utvecklingsbilden enligt tabell 4 kan tolkas på följande sätt. Tillkomsten av de nya kassorna sänker kvoten till att börja med p g a initialrekryteringsproblem. Efter hand lyckas de nya kassorna hävda sig rekryteringsmässigt (genom exempelvis kollektiv anslutning av lokala kassor). Efter toppåret 1905 följer några år med en snabb ökning av antalet förbundsmedlemmar (18 procent 1906 och 27 procent 1907). En stor del av de nya medlemmarna valde att stå utanför sjukkasseverksamheten. Lågkonjunkturs- och storstrejksviterna visar sig i form av en reducering av antalet förbundsmedlemmar (med 8 procent 1909 och 18 procent 1910). Sjukkasemedlemmarna visade sig i större utsträckning än övriga bundna till förbundet (en indikator på konsolideringseffekten) och kvoten stiger för åren 1909 och 1910. Som framgått tidigare skall kvoten inte ses som ett exakt uttryck för andelen förbundsmedlemmar som samtidigt var med i sjukkassan.⁷⁾ Ett exakt mått på denna andel ligger sannolikt fyra á fem procentenheter lägre än de i tabellen angivna siffrorna. Detta innebär att sjukkasseförbunden som helhet knappast något år lyckats rekrytera mer än 20 procent av sin samlade medlemskader till sina sjukkassor.

Förbundssjukkassorna hade alltså, generellt sett, uppenbara rekryteringsproblem. En väsentlig förklaringsfaktor härtill är den konkurrens som rådde på sjukförsäkringsmarknaden. Konkurrerande sjukkassor tillhörde i princip någon av följande kategorier:

1. Företagskassor
2. Allmänna sjukkassor
3. Av arbetare upprättade kassor inom förbundsområdet (gesällkassor, regionala kassor och föreningskassor)

Som nämndes i kapitel 2 nådde företagskassorna en stor omfattning redan på 1880-talet. År 1910 fanns inte mindre än 500 registrerade företagskassor.⁸⁾ Företagskassor fanns inom de flesta områden. Inom exempelvis tobaksindustrin fanns före sjukkassebildandet, enligt en utredning som tidigare nämnts, 32 sjukkassor år 1898 varav 15 var företagskassor. Järn- och metallarbetareförbundet var sannolikt det förbund som speciellt hade svårigheter med konkurrensen från företagskassor. Större företag som exempelvis Kockums, Huskvarna Vapenfabrik och ASEA hade egna sjukkassor och om dessa företag hette det bl a att de var "kända som typiska härdar för slöhet från arbetarna

och med flertalet oorganiserade".⁹⁾ Ett problem här var, sett från förbundssjukkassans synpunkt, att företagskassorna ibland subventionerades av arbetsgivare och också kunde erbjuda förmåner som egna läkare och sjukstugor. Speciellt problematiskt var det givetvis i de fall företagskassorna var obligatoriska. Förbunden såg givetvis inte positivt på företagskassorna. Medlemskap i dessa kassor, så argumenterade man, hämmade inte bara rekryteringen till förbunden utan det innebar också problem då den anställde lämnar företaget eller avskedas eller då företaget avvecklades.¹⁰⁾

De allmänna sjukkassorna, de öppna, hade startat sin expansion före förbundskassorna. Den tveksamhet inför ett förbundskassebildande som man finner inom praktiskt taget samtliga förbund, sammanhänger bl a med de allmänna sjukkassornas ställning. Redan då typografförbundet diskuterade kassebildandet hänvisades fö till denna expansion och i tidskriften Järnarbetaren hette det 1899, kanske med viss överdrift, att det stora flertalet av förbundsmedlemmarna tillhörde före kassans bildande "kanske inte blott en utan flera sjukkassor".¹¹⁾

Den mest uppmärksammade konkurrensen kom från yrkeskassor inom det egna förbundsområdet. Inom flera förbundsområden fanns traditions-tyngda gesällkassor (bagare, bokbindare, skomakeriarbetare, träarbetare och typografer), i vissa fall regionala kassor (exempelvis Södra Sveriges bageriarbetares sjukkassa) och inom samtliga områden ett större eller mindre antal föreningskassor. Förbundssjukkasserörelsens historia handlar mycket om konflikten mellan förhållandevis nybildade förbund med ambitioner att centralisera sjukkasseverksamheten och föreningar eller avdelningar som vägrar lämna ifrån sig sin kassa och sina fonder. Förbund med uppenbara svårigheter i detta avseende under perioden är bageriarbetare-, bokbindare-, postmannas- och tobaksarbetareförbunden. För det sistnämnda förbundet kan detta åskådliggöras med att en i Stockholm år 1884 bildad kassa benämnd "Tobaksarbetarnas gemensamma sjuk- och begravningskassa" hade 446 medlemmar år 1910 jämfört med förbundssjukkassans 264 medlemmar. Även inom andra förbundsområden fanns så sent som år 1910 lokala kassor som inte stod förbundskassan långt efter i medlemsantal. Den tidigare nämnda bokbindarkassan i Stockholm hade exempelvis 369 medlemmar jämfört med 415 i förbundskassan.

Tidigt var man inom sjukkassee förbunden medveten om konkurrenssituationen och man verkade energiskt för att inkorporera de lokala kassorna i förbundskassan. De lokala kassorna konkurrerade inte enbart om nya medlemmar. De hämmade också förbundssjukkasans tillväxt genom att existerande medlemmar, och detta gäller också de i andra sjukkassor, skulle förlora en upparbetad ersättningsrätt vid inträde i förbundskassan. Även om olika bestämmelser reglerade sjukkassornas verksamhet gällde att medlemmarna vanligtvis avkrävdes en inträdesavgift och en viss väntetid (normalt ett par månader) innan ersättning kunde utgå. Skulle alltså en medlem lämna en kassa förlorade han sin inbetalda ersättningsrätt och fick dessutom vänta ett par månader innan ersättningsrätt inträdde i förbundssjukkasans. Det var just hänsynen härtill som försvårade en obligatorieläggning av förbundskassorna (utom i några undantagsfall). Bl a för att rekrytera medlemmar som redan tillhörde andra kassor och ville förstärka sitt försäkringsskydd tillämpade förbundssjukkasorna ett system med klassindelning, varvid potentiella medlemmar kunde välja mellan olika avgifter och försäkringsskydd. Vanligtvis förekom inom de frivilliga förbundssjukkasorna tre sådana klasser. Som jämförelse kan nämnas att ca 70 procent av samtliga registrerade sjukkassor endast hade en klass.¹²⁾

Konkurrensen om medlemmar inom sjukkassee rörelsen generellt ledde till att kassorna vanligtvis arbetade med små marginaler. Följden blev ofta att tillfredsställande fonder ej kunde byggas upp och att kassorna blev finansiellt sårbara.¹³⁾ Det var inte ovanligt att kassor helt enkelt fick inställa sina betalningar. Om en medlem då var till åren kommen kunde det var svårt (eller omöjligt) att vinna inträde i annan kassa eftersom viss maximiålder (normalt 45 eller 50 år) utgjorde ett inträdesvillkor. Mot denna bakgrund kan det förväntas att en potentiell kassamedlem även bedömer sannolikheten för att en kassa långsiktigt skall kunna fullgöra sina utfästelser. Denna aspekt förklarar bl a varför förbundssjukkasorna var angelägna att lägga under sig existerande kassor (med fonder) men också att potentiella medlemmar först är avvaktande på hur den nya kassan skall utvecklas. Det är t ex slående att vid de försöksteckningar som normalt anordnades anmälde sig fler som intresserade än det antal som vid kassastarten verkligen betalade inträdesavgift. Skoarbetarkassan är det kanske mest påtagliga exemplet på detta fenomen men effekten är märkbar också inom andra förbundssjukkasor. I de fall en förbundssjukkas från början fick en ofördelaktig utveckling (exem-

pelvis bagarekassan) verkade detta i sig sannolikt hämmande på den fortsatta medlemsutvecklingen.

Vid sidan om strävandena att lägga under sig existerande kassor inom förbundsområdet inriktades medlemsvärningen främst mot nya (och därmed ofta unga och förhållandevis friska) förbundsmedlemmar.¹⁴⁾ Kassorna kände nämligen tidigt av fenomenet "adverse selection". Riskdiferentierade avgifter, som på en fri marknad kan ses som ett svar på detta fenomen, tillämpades ej kanske delvis beroende på att tillfredsställande statistik saknades men sannolikt främst beroende på att en sådan avgiftsstruktur skulle väcka motstånd hos äldre medlemmar (och därmed minska konsolideringseffekten). I stället sökte man i vissa fall skärpa inträdesvillkoren (krav på läkarintyg) och i andra fall subventionerades kassorna av förbundet (speciellt järn- och metallarbetareförbundet) för att undvika avgiftshöjningar beroende på en ofördelaktig medlemsammansättning. Inom försäkringsteorin menar man att en obligatorisk socialförsäkring kan motiveras utifrån "adverse selection". Inom förbundssjukkassorna var man tidigt inne på en obligatorieläggning, speciellt då för nya förbundsmedlemmar. Obligatoriediskussioner var, som framgick i kapitel 4, en ständig fråga på dagordningen även om enbart ett par smärre förbund vågade slå sig in på den vägen.

Ännu en möjlig bidragande förklaring till den svaga medlemsanslutningen var det uppenbara problemet med en yrkeskassa att den kan "låsa" medlemmarnas försäkringsskydd. För förbundsmedlemmar, som kanske räknade med möjligheten att byta yrke, var det knappast lockande att förlora sina upparbetade rättigheter vid ett eventuellt utträde ur förbundet. Detta problem uppmärksammades tidigt. Inom exempelvis skoarbetareförbundet föreslogs (som ett alternativ till nedläggningen) som en åtgärd att förbättra medlemsanslutningen att kassamedlemmar som övergår till annat yrke tillåts stanna kvar i kassan. Sådana beslut fattades senare av andra förbund.¹⁵⁾

En typ av kollektiv risk för medlemmarna i en förbundssjukkassa är risken för massarbetslöshet. Sådan arbetslöshet påverkar, allt annat lika, en sjukkasse på olika sätt. Genom arbetslösheten försämras rekryteringen till kassan genom att färre nya söker sig till branschen (yrket) varigenom kassan får in mindre i inträdesavgifter (sådana till-

lämpades vanligen inom sjukkasserörelsen). Härtill kommer en p g a arbetslöshet generellt försvagad betalningsförmåga vilket både minskar rekryteringen till kassan och ökar uteslutningarna därur. Ännu en möjlighet är att arbetslösheten i sig kan höja sjukrisken och därigenom kassans utgifter. En höjd sjuklighet p g a arbetslöshet är svårt att statistiskt belägga men i verksamhetsberättelser hänvisas ibland till ett sådant "välbekant" samband.¹⁶⁾ Lågkonjunkturen 1908-09 drabbade förbundssjukkassorna negativt och konjunkturreffekten förstärktes av storstrejksnederlaget och den massflykt från fackföreningsrörelsen som detta medförde. Några siffror från träarbetareförbundet kan belysa det här sagda. Under perioden 1906-1910 nyinskrevs per år 727, 961, 706, 416 och 186 medlemmar. Samtidigt uteslöts per år 114, 147, 306, 613 samt 363 medlemmar ur sjukkassan.¹⁷⁾

Under åren 1908-10, dvs sammanlagt 30 verksamhetsår för de 10 förbundskassorna, är 12 förlustbringande. Om inte extraordinära åtgärder som förbundssubventioner men speciellt utdebiteringar genomförts skulle totalt minst 16 av de 30 åren uppvisat verksamhetsförluster. Typografkassan gick exempelvis med förlust år 1910, det första förluståret sedan 1890.

Det stöter på en rad svårigheter att ge en entydig bild av förbundssjuk-kassorna jämfört med sjukkasserörelsen i övrigt. Att jämföra medlemsantal och medlemsutveckling är givetvis möjligt med utgångspunkt i officiell statistik men problemen här är att inte samtliga kassor (av förbundssjuk-kassorna inte tunnbindare och litografer) var registrerade (och alltså svåra att spåra) samt förekomsten av flermedlemsskap. Sedan omkring 1900, då registreringar blev vanliga, syns förbundssjuk-kassorna som helhet ha utvecklats i ungefärligen samma takt som sjuk-kasserörelsen i övrigt (med undantag för 1910).

Även om den officiella statistiken är förhållandevis fyllig avseende de registrerade kassornas ekonomiska förhållanden är också här jämförelser svåra att göra (och ev samband svåra att tolka). Ett mått som kan utgöra en indikator på den ekonomiska situationen är nettotillgången per medlem under ett eller flera år. Kassatillgången ändras om vinst eller förlust uppstår av verksamheten under ett år. Några problem med att använda måttet är att det inte tar hänsyn till extraordinära intäkter (som t ex utdebiteringar, vilka emellertid stundom sågs

som "ordinarie" inkomster åtminstone för begravningshjälpsverksamheten), till stadgeändringar som genomförts, till strukturella förändringar inom sjukkasserörelsen eller till olika kassors ålder och därmed en s a s tidsmässig möjlighet att bygga upp fonder. Med dessa reservationer visas i tabell 5 nettotillgången per medlem åren 1901-1910 för de under hela perioden registrerade förbundssjukförsäkringarna samt genomsnittet för samtliga sjuk- och begravningskassor.¹⁸⁾ Det skall tilläggas att de aktuella förbundssjukförsäkringarna svarade för ca 80 procent av medlemsantalet i samtliga förbundssjukförsäkringar år 1910.

Tabell 5: Nettotillgång (kronor) per medlem

	Samtliga sjukförsäkringar	Typografer	Järn- och metall	Bokbindare	Träarbetare
1901	16.96	11.45	1.61	6.48	3.24
1902	17.37	12.14	1.96	7.88	4.12
1903	18.20	12.76	2.48	7.44	3.71
1904	18.66	13.73	2.49	8.04	4.00
1905	18.59	13.91	2.92	7.02	4.43
1906	19.02	14.17	2.19	6.35	4.38
1907	18.97	14.17	3.04	4.60	4.35
1908	19.10	14.86	1.59	0.09	2.73
1909	19.34	15.39	1.99	1.52	2.62
1910	20.03	17.03	1.54	3.09	2.81

Typografförbundets unika ställning bland förbundssjukförsäkringarna framgår tydligt av tabellen. Även om siffrorna överlag är mindre än genomsnittet är ökningen snabbare än för genomsnittet och t o m förluståret 1910 ökar nettotillgången (medlemsminskningen är större än fondminskningen). För övriga fackförbund indikerar siffrorna en svag finansiell ställning, speciellt då givetvis 1908-10. Metallkassans situation var egentligen sämre än siffrorna antyder (förbundet subventionerade) och bokbindarkassan "räddades" de sista åren genom en stadgeskärpning år 1908.¹⁹⁾

5.3 Det avtagande sjukförsäkringsintresset

Intresset för bildandet av sjukförsäkringar inom fackförbunden avtog efter sekelskiftet. Visserligen diskuterades sjukförsäkringsfrågan bland

bleck- och plåtslagare, elektriker, frisörbiträden, grov- och fabriksarbetare, murare, målare, transportarbetare och inom många andra förbund men det är påtagligt hur intresset för frågan avtar. Skälen härtill är, generellt sett, inte svåra att finna. Ju mer utvecklad sjukvårdsrörelsen blev desto svårare upplevdes givetvis konkurrenssituationen.²⁰⁾ Skrädderiarbetareförbundet utgör ett drastiskt exempel. Förbundskongressen 1904 antog ett förslag att starta en förbundssjukkassa då 400 medlemmar anmält sig för inträde. Vid 1907 års kongress konstaterades att ingen (!) anmält inträde.²¹⁾ Det hette då också att den föreslagna sjukassan skulle varit ett utmärkt bindemedel för förbundet om beslutet verkställdes tidigare. Men sjukkasseverksamheten hade, sades det, nått en sådan utbredning att "de flesta tillhör en eller flera kassor och dessutom har en stor del av förbundets avdelningar själva startat sådana kassor".²²⁾

En annan förklarande faktor är de erfarenheter som vunnits av existerande förbundssjukkassor. De manade ju knappast till efterföljd. Även här gäller alltså att ju senare kassafrågan diskuterades desto större var motståndet eftersom fler negativa erfarenheter kunde uppvisas.²³⁾

Ännu en kassabildningshämmande faktor, åtminstone för åren strax före 1910, var den förväntade nya sjukkasselagen med dess förbud mot flermedlemskap. Detta förbud skulle givetvis försvåra för att inte säga omöjliggöra rekryteringen av medlemmar som redan tillhörde en etablerad sjukkassa. Före 1910 års lag var det ju tillåtet att tillhöra mer än en registrerad sjukkassa.

Den hårdare sjukkassekonkurrensen, de negativa erfarenheterna och det kommande förbudet mot flermedlemskap ger rimliga förklaringar till det avtagande sjukkasseintresset bland fackförbunden. Ytterligare en, sannolikt betydande, faktor skall här uppmärksammas nämligen förbättrade möjligheter att avtalsvägen lösa problemen med inkomstbortfall vid sjukdom.

I och med fackföreningsrörelsens uppkomst började kollektivavtal ersätta de personliga arbetsavtalen. Till att börja med, dvs under den tid då fackföreningsrörelsen var förhållandevis svag och då arbetsgivarna var oorganiserade, slöts avtal för varje arbetsplats.²⁴⁾ Det första kollektivavtalet i Sverige genomdrevs år 1872. Nästa steg i avtalsutvecklingen bestod av lokala kollektivavtal som i princip om-

fattade samtliga arbetare och arbetsgivare inom ett yrke på en ort. Riksavtalet, som förutsätter riksomfattande organisationer hos såväl arbetstagare som arbetsgivare, är det sista utvecklingsledet. Det första riksavtalet slöts inom tobaksindustrin 1896, fö det enda riksavtalet före sekelskiftet.

Perioden mellan sekelskiftet och storstrejken kännetecknades bl a av erkännandet av föreningsrätten och kollektivavtalsidéns genombrott. Vid ingången av år 1908 omfattades ca 256 000 arbetare av kollektivavtal (år 1902 uppskattas motsvarande siffra till 73 000).²⁵⁾ Storstrejkens negativa effekter för fackföreningsrörelsen visade sig också på kollektivavtalssidan. Antalet kollektivavtalstäckta arbetare minskade till ett bottenläge 1912 varefter antalet åter ökar för att år 1918 nå upp till 1908 års notering. Med undantag för situationen under deflationstiden i början på 1920-talet ökar sedan antalet år för år. År 1930 omfattades närmare 600 000 arbetare av kollektivavtal.

Innehållsmässigt var de första kollektivavtalen närmast att betrakta som "prislistor".²⁶⁾ Efter hand, speciellt påtagligt under 1890-talets sista år, intogs också andra arbetsförhållanden i avtalen. En sådan faktor var ersättning vid olycksfall i arbete. Sådan ersättning (inklusive läkar- och sjukvård) borde, menade man inom fackföreningsrörelsen,²⁷⁾ arbetsgivarna svara för. Speciell uppsving fick olycksfallsersättningen efter 1901 års riksdagsbeslut som trädde i kraft 1903. I korthet innebär olycksfallslagen att ersättning skulle utgå med en krona per dag till den som drabbats av olycksfall i arbete efter en karenstid på 60 dagar.²⁸⁾ Inom fackföreningsrörelsen, där man givetvis i princip ställt sig positiv till en lagreglering, blev missnöjet stort med den magra ersättningen och speciellt då bristen på ersättning under karenstiden. Det inte lagen ålägger arbetsgivarna, så resonerade man, måste genomdrivas avtalsvägen.²⁹⁾ I exempelvis Kvartalsrapport för svenska murareförbundet år 1903 hette det att "våra avdelningar uppmanas att ha denne för vårt yrkes utövare så viktiga fråga i åtanke och söka att medelst underhandling i sina öfverenskommelser med mästarerna, fylla den brist som i nu gällande lag förefinnes i fråga om ersättning för på kortare tid öfvergående skada".³⁰⁾ Även LO:s styrelse, landssekreteriatet, utfärdade en rekommendation att det i kollektivavtalen skulle införas olycksfallsersättning under karenstiden.³¹⁾

Sjukersättning inom kollektivavtalets ram kom också under 1890-talets sista år. Bryggeriarbetaravtalet i Stockholm år 1899 ses av Lindbom som förebildligt.³²⁾ Enligt avtalet erhöll varje gift arbetare två tredjedelar och varje ogift hälften av gällande månadslön vid sjukdomsfall. Härtill kom läkarvård och om så krävdes fritt sjukhus och fri medicin.

Inom fackföreningsrörelsen gav man normalt olycksfallsersättning prioritet framför sjukersättning i kollektivavtalen. Enligt den första avtalsstatistiska undersökningen fanns år 1908 bestämmelser avseende olycksfall i 1313 avtal omfattande 67,1 procent av samtliga berörda arbetstagare. Sjukhjälp ingick i cirka 250 avtal omfattande ett okänt antal arbetstagare.³³⁾ Den häftiga energi som ådagalades på att få in olycksfallsersättning i avtalen gav emellertid senare utdelning också för sjukersättningar: dels blev kollektivavtalsmetoden mer allmänt erkänd dels tedde det sig naturligt på grund av den kontaktyta som finns mellan olycksfall och sjukdom att utsträcka avtalsinnehållet till att omfatta sjukdom generellt. I en senare avtalsundersökning avseende situationen vid årsskiftet 1920/21 fanns sjukhjälpbestämmelser i 819 avtal (av totalt 2 278) omfattande 123 000 arbetare (av totalt 438 000).³⁴⁾

Kollektivavtalslösningen gav en alternativ möjlighet att lösa problemet med inkomstbortfall vid sjukdom. Vi finner också under 1900-talets första decennium allt fler sjukkassetveksamma inom förbunden som menar att avtalslösningar i stället bör eftersträvas.³⁵⁾ Det avtagande sjukkasseeintresset och det växande avtalsintresset kan bl a illustreras utifrån det år 1906 bildade handelsarbetareförbundet. "Allt sedan sin tillkomst", skriver en förbundskrönikör, "har Handelsarbetareförbundet arbetat för att tillförsäkra sina medlemmar en bättre ej blott ekonomisk utan även social ställning. Denna social-ekonomiska verksamhet sammanfaller med avtalsverksamheten i exempelvis avtalsenliga stadganden om sjuk- och olycksfallsförsäkring".³⁶⁾

Idén om kollektivavtalslösningar vann tidigt fotfäste även bland arbetare i kommunal tjänst. Som exempel kan nämnas att man vid landets första kommunalarbetarkonferens 1908 diskuterade ett förslag till grund för allmänna och likartade bestämmelser i avtalen för kommunalarbetare. Rekommendationen innebar bl a att sjukhjälp och olycksfallsersättning skulle utgå med 50 procent av daglönen.³⁷⁾

Avtalsutvecklingen skapade alltså växande möjligheter till avtalsbestämda sjukersättningar. Avtalslösningarna under den här perioden var emellertid synnerligen heterogena.³⁸⁾ Den kontanta sjukhjälpens utgåendet antingen i form av ett bestämt belopp per dag eller i form av sjuklön (oftast en del av den ordinarie lönen). I de flesta avtal begränsades sjukhjälpstiden till två eller tre månader. I några fall fanns ingen som helst begränsning av sjukhjälpstiden.

Vi har ovan pekat på en rad faktorer som verkade försvagande på intresset att upprätta förbundssjukkassa. Avslutningsvis skall en inskränkning i resonemangen göras: framställningen har i allt väsentligt rört förbund som organiserade privatanställda (med undantag för postmannaförbundet). För de förbund som organiserade anställda i statlig tjänst kan vi, generellt sett, knappast skönja något avtagande sjukkasseintresse, och detta gäller även om perioden utsträcks några år. De här aktuella förbunden, järnvägsmannaförbundet (1899), tullmannaförbundet (1899), telegraf- och telefonmannaförbundet (1901), lokomotivmannaförbundet (1908) samt hospitalspersonalförbundet (1908) var, som framgår av årtalen, förhållandevis nya förbundsbildningar. För medlemmarna ingick normalt sjukavlöning som en anställningsförmån.³⁹⁾ En förbundssjukkassa skall här ses som ett komplement till sjukavlöningen och man hoppades i vissa fall bli på bidrag från vederbörande verk till en eventuell sjukkassa.⁴⁰⁾ Det enda konkreta resultatet av sjukkassediskussionerna blev en kassa upprättad av tullmannaförbundet. Kassen startade sin verksamhet i och med ingången av år 1913 efter det att årsmötet 1910 tillsatt en kommitté som skulle utreda sjukkassefrågan.⁴¹⁾

Notförteckning

1. "Vi tro att förbundssjukkassan kommer att blifva ett förträffligt agitationsmedel för förbundet och ett kraftigt medel att fastare länka medlemmarna samman" hette det exempelvis i en redaktionell artikel i Bokbinderi-Arbetaren 1898:3, sid 16. Se också Träarbetaren 1894:2, sid 1 och Järnarbetaren 1898:1,-2, sid 6. Argumentet är det vanligaste också i kongresshandlingar. Se t ex Redogörelse för förhandlingarna vid kakelugnsmakeriarbetareförbundets tredje kongress 1897, sid 14 och Motioner till Träarbetareförbundets i Sverige tredje kongress 1897, sid 21
2. Se t ex Järnarbetaren 1898:3, sid 6, Bageriarbetaren 1900:7, sid 3 samt Tobaksarbetaren 1908:1, sid 2
3. Se t ex Järnarbetaren 1898:3, sid 6. Av de år 1910 existerande förbundssjukkassorna var det endast tunnbindarnas och litografernas som inte var registrerade
4. Stenarbetaren 1900:5, sid 1 och 1900:14, sid 1 samt 1901:1, sid 1 och 1901:16, sid 2; Sågverks- och Brädgårdsarbetaren 1900:1, sid 6 och 1900:3, sid 10; Skrädderiarbetaren 1904:4, sid 13 och 1907:3, sid 2
5. Olsson, Textilarna Bd 1, sid 111; Svenska järnvägsmannaförbundet 1899-1924, sid 82; Casparsson, Svenska bryggeriindustriarbetareförbundet 1898-1929, sid 77
6. Det skall observeras att kvoten skall ses som en indikator på medlemsutvecklingen. Förekomsten av dubbelt medlemskap gör att kvoten ger ett för högt värde vad avser andelen kassamedlemmar inom fackföreningsrörelsen. En annan höjande effekt består i att medlemmar i vissa fall kunde kvarstå i en förbundssjukkassa trots att de lämnat förbundet
7. Se fotnot 6
8. Lindeberg, a.a., sid 87
9. Järnarbetaren 1912:8, sid 1
10. Se t ex Svensk typograftidning 1889:20, sid 96
11. Järnarbetaren 1899:9A, sid 46
12. Registrerade sjukkassor år 1908 II Kasornas reglementariska bestämmelser, sid 18-19
13. Se t ex Lindeberg a.a., sid 161 ff
14. Se t ex Järnarbetaren 1899:9A, sid 46 och Bokbinderi-Arbetaren 1898:2, 3
15. Se t ex Tidning för Sveriges tunnbinderiarbetare 1901:11, sid 4
16. Se t ex Grafia 1916:2, sid 6
17. Siffrorna hämtade ur årsberättelserna

18. Uppgifterna hämtade ur den årliga officiella statistiken rörande registrerade sjukkassor
19. Bokbinderi-Arbetaren 1909:1, sid 1
20. Se t ex Protokoll över Svenska Bleck- och Plåtslagareförbundets åttonde kongress 1909, sid 29 och Protokoll fört vid Sv Murareförbundets 11:te kongress 1907, sid 50
21. Protokoll öfver Svenska Skrädderiarbetareförbundets 6:te kongress 1904, sid 39-41 och Rapport till Sv. Skrädderiarbetareförbundets 7:de kongress 1907, sid 6
22. Motioner vid Sv. Skrädderiarbetareförbundets 7:de ordinarie kongress 1907, sid 16
23. Se t ex Förhandlingarna vid Svenska gjutareförbundets sjunde kongress 1913, sid 61
24. Lindbom, Den svenska fackföreningsrörelsens uppkomst och tidigare historia 1872-1900, sid 288 ff
25. Norgren, the Swedish Collective Bargaining System, sid 73
26. Lindbom, a.a., sid 293 ff
27. Se t ex Stenarbetaren 1899:15, sid 4 och Karlbom, Svenska grov- och fabriksarbetareförbundets historia, sid 380
28. I Englund's avhandling Arbetarförsäkringsfrågan i svensk politik 1884-1901 ges en fyllig bakgrund till lagen
29. Se t ex Uhlén, Svenska livsmedelsarbetareförbundets historia 1896-1956, sid 344 ff, Järnarbetaren 1900:6A samt Målarnas Facktidning 1904:4, sid 15
30. Kvartalsrapport för Svenska Murareförbundet 1903, februari, sid 2
31. Järnarbetaren 1908:5, sid 3
32. Lindbom, a.a., sid 295-96
33. Arbetsstatistik A:5. Kollektivavtal angående arbets- och löneförhållanden i Sverige. I, sid 201 och 209
34. Socialstatistik. Kollektivavtal i Sverige. Del I, sid 56-57
35. Se t ex protokoll fört vid Svenska Slakt- och Charkuteriarbetareförbundets 2:dra kongress 1906, sid 4
36. Svenska Handelsarbetareförbundets första kvartssekel 1906-1931, sid 165
37. Protokoll över förhandlingarna vid Sveriges första kommunalarbetarekonferens 1908, sid 14
38. Arbetsstatistik A:5. Kollektivavtal angående arbets- och löneförhållanden i Sverige. I, sid 209

39. För ordinarie personal vid exempelvis statens järnvägar utgick full avlöning under 45 dagar och därefter avlöning med avdrag för tjänstgöringspenningar. Till extra personalen utgick halv avlöning
40. Se Redogörelse för Telegraf- och Rikstelefonarbetareförbundets åttonde kongress 1908, sid 32 och Lokomotivmännens tidning 1915:10, sid 1
41. Årsmötet 1912 beslutade att sjukkasse skulle upprättas. Classon, Svenska tullmannaförbundets historia 1899-1949, sid 324 samt Lanterman 1910:15, sid 94 och 1912:16, sid 108

6. Sjuk- och arbetslöshetskassor

6.1 Utvecklingen

Under fackförbundsrelsens första decennier var självhjälpfrågor vanliga på dagordningen. Inom arbetslöshetsförsäkringen kom självhjälp att nå sin högsta utveckling.

Inom skråväsendet hade det bland gesällerna funnits reshjälpkassor. Sådana kassor bildades också hos hantverksarbetarnas fackföreningar. Även om gesällvandringar inte företogs i samma utsträckning under senare delen av 1800-talet som tidigare var det dock vanligt att yrkeslärd arbetare flyttade från plats till plats. Man skulle därför kunna säga att reshjälp fungerade som såväl arbetslöshetsunderstöd som utbildningsstöd. Med reshjälpkassornas stöd skapades också kontakt mellan kolleger inom samma yrke, något som underlättade den fackliga agitationen och också i vissa fall sammanslutningen till förbund.

Reshjälpskassor var föregångare till arbetslöshetskassor. Typografförbundet utgör det kanske tydligaste exemplet dels på hur reshjälpkassor föregick arbetslöshetskassor, dels på hur reshjälp underlättade själva förbundsbyggandet (jfr avsnitt 4.1). Den från 1884 riksomfattande reshjälpkassan övertogs av förbundet och år 1892 beslutades att medlemskap i kassan skulle vara obligatoriskt samt att reshjälp kunde förvandlas till arbetslöshetsunderstöd på platsen.¹⁾ Typografernas reshjälpkassa blev därmed den första arbetslöshetskassan inom förbundsvärlden.

Under det decennium som följde efter typografbeslutet upprättades arbetslöshetskassor inom ytterligare fem förbund. Fyra av dessa förbund (handskarbetarnas, järn- och metallarbetarnas, tobaksarbetarnas och bageriarbetarnas) tillhörde samtidigt sjukasseförbunden. Det femte förbundet var bleck- och plåtslagareförbundet.

Vid slutet av år 1902, som vi ju betraktat som ett slutår för sjukassebyggandet, fanns alltså sex arbetslöshetskassor jämfört med nio förbunds- sjukassekassor. Detta kan illustrera situationen under 1800-talets sista decennier sådan den beskrivs av Tage Lindbom. Självhjälpens intresset var främst fokuserat till sjuk- och begravningskassor och detta var enligt Lindbom inte märkligt eftersom den kunnige och skötsamme arbetaren ej

behövde "frukta att bli utan sysselsättning längre tider. Arbetslösheten var i regel obetydlig. Däremot kunde en längre tids sjuksom bli förödande för en arbetares ekonomiska ställning".²⁾

Medan sjukkassebildandet stagnerade efter 1902 fick arbetslöshetskassefrågan ökad aktualitet efter den recession som inträdde vid sekelskiftet. Under de följande åren, fram till nästa lågkonjunktur, upprättades arbetslöshetskassor inom ytterligare sex förbund. Speciell stimulans åt arbetslöshetskassebildandet gavs av lågkonjunktur- och storstrejkseffekterna. Mellan åren 1912-1920 verkställdes beslut om arbetslöshetsförsäkring inom inte mindre än elva fackförbund. 1920 hade arbetslöshetskasserörelsen nått en sådan omfattning att den rimligtvis kunde bilda basen i en statlig arbetslöshetsförsäkring. Cirka 200 000 arbetare omfattades då av den fackliga arbetslöshetsförsäkringen. Av olika skäl dröjde dock ett sådant beslut till början av 1930-talet

6.2 Motiven

Ett mål som tidigt uppställdes inom fackföreningsrörelsen var att samtliga arbetare skulle organiseras. Strävandena att höja organisationstillhörigheten syftade givetvis ytterst till att etablera starkast möjliga förhandlingsstyrka gentemot arbetsgivarna såväl vid kollektiva som vid individuella förhandlingar.

Under fackföreningsrörelsens tidigare år sågs erbjudandet av olika slags tjänster som ett naturligt inslag i den fackliga verksamheten. Syftet med att erbjuda tjänster var att dessa skulle underlätta medlemsvärvningen. Men erbjudandet av tjänster kunde också skapa incitament för medlemmarna att stanna kvar i organisationen. Dessa värvnings- och konsolideringsmotiv utgjorde huvudskälet för erbjudandet av sjukförsäkringstjänster. De utgjorde också det väsentligaste skälet (eller snarare de vanligast förekommande argumenten) för arbetslöshetskasseverksamhet.³⁾

Arbetslöshetskassorna startade i normalfallet sin verksamhet under gynnsamma arbetsmarknadsförhållanden. Som tidigare nämnts hade då en tidigare lågkonjunktur på allvar gjort arbetslöshetskassefrågan aktuell. En upplevd arbetslöshetssituation kan nämligen förväntas ha

positivt påverkat existerande eller potentiella medlemmars preferenser för arbetslöshetsförsäkring. Dessutom hade lågkonjunkturer den effekten att medlemsantalet minskade. Det kassabildningsintresse som förmärkts efter lågkonjunkturer måste därför också ses mot bakgrund av medlemsminskningen. Detta gäller i hög grad efter sekelskiftesrecessionen men i synnerhet efter den drastiska medlemsminskningen 1907-1911. Under den sistnämnda perioden blev medlemsminskningen för vissa förbund så stark att de rentav höll på att elimineras. Att på nytt bygga upp organisationen och att knyta medlemmarna fastare till förbundet tedde sig därför som en livsfråga för många förbund. I den rådande situationen stärktes arbetslöshetsförsäkringsintresset. Ett relativt stort antal kassor bildades också under de närmast följande åren, inte minst inom förbund med stark medlemsminskning.

Både sjuk- och arbetslöshetskasseverksamhet syftade till medlemsvärving och konsolidering. För arbetslöshetskassor finns emellertid också ett annat syfte som sammanhänger med arbetslöshetsstödet lönepolitiska funktion. Vid sidan av kollektiva förhandlingar förekommer också individuella förhandlingar på arbetsmarknaden, varvid den enskilde arbetstagarens förhandlingsstyrka bl a kan antas beroende av arbetsmarknadsläget. Tänker vi oss en förbättring av arbetsmarknadsläget, bör allt annat lika, individens förhandlingssituation förbättras av två skäl. Arbetsgivarens förväntade sökkostnader (främst i form av rekryteringskostnader och utebliven vinst under sökperioden) kan nämligen antas öka med en förbättring av arbetsmarknadsläget. Samtidigt bör ett gynnsamt arbetsmarknadsläge, allt annat lika, innebära lägre förväntade sökkostnader och högre förväntade sökintäkter för den enskilde eller, annorlunda uttryckt, starkare incitament att lämna ett arbete eller vägra acceptera ett erbjudet. Här kan en facklig organisation påverka den enskildes förhandlingssituation bl a genom utbetalandet av arbetslöshetsunderstöd vilket sänker den förväntade sökkostnaden därigenom att det ger en kompensation för den uteblivna arbetsförtjänst som individen har att räkna med under en sökprocess som arbetslös.

Organisationens möjligheter att med kontantstöd stärka den individuella förhandlingsstyrkan är en funktion bl a av ersättningsvillkoren. I en facklig arbetslöshetsförsäkring bestämmer organisationen själv den reella innebörden i begrepp som "ofrivilligt arbetslös" (som man i princip skall vara för att bli ersättningsberättigad) och "lämpligt

arbete" (som man inte kan få). Vid ett gynnsamt arbetsmarknadsläge, och härmed en gynnsam kassafinansiell situation kan den som självmant lämnat ett arbete eventuellt bli ersättningsberättigad eftersom organisationen kan betrakta arbetet som alltför dåligt avlönat. Sak samma kan gälla "lämpligt arbete", dvs att organisationen ställer vissa minimikrav på lönen (och andra arbetsförhållanden) för att ett arbete skall anses "lämpligt".

Ovan antog vi ett gynnsamt arbetsmarknadsläge. Genom arbetslöshetsstöd kan alltså under sådana betingelser lönerna höjas. Utgår vi i stället från ett ogynnsamt arbetsmarknadsläge, med en för individen försvagad förhandlingsposition, bidrar arbetslöshetsstödet till att höja individens motståndskraft. I denna situation skall stödet ses som ett försök att skydda de löner som organisationen förhandlat sig fram till. Man skulle kunna säga att stödet då ingår i en defensiv lönepolitik.

Uttalade lönepolitiska syften till förmån för upprättandet av en arbetslöshetskassa har varit mindre vanliga än värvnings- och konsolideringsargumenten. Järn- och metallarbetarnas kassa var den som, av tillgängligt material att döma, mest klart tillkommit av lönepolitiska skäl (vid sidan av värvnings- och konsolideringsskäl). Betydelsen av metallarbetarnas kassa låg, som det hette, "ej endast däri att därmed den värsta nöden kan avvärjas, då medlemmarna drabbas av arbetslöshet, Nej, denna verksamhet har en vida större betydelse. Utan några förklaringar förstår var och en att den arbetare, som är totalt utblottad, är en mycket farlig konkurrent på arbetsmarknaden. Han är färdig att taga emot arbete till vad pris som helst för att slippa duka under av hunger".⁴⁾ Citatet är ett uttryck för arbetslöshetskassans roll i en defensiv lönepolitik (närmare bestämt under 1908 års lågkonjunktur). Järn- och metallarbetareförbundet var emellertid då dess kassa började sin verksamhet under förhållandevis gynnsamma arbetsmarknadsförhållanden under senare delen av 1890-talet inställt på att kassan också skulle vara en del i en offensiv lönepolitik, dvs en politik som syftade till att stödja individuella löneaktioner. Förbundet var därmed föregångaren för detta synsätt.

Det fanns alltså andra motiv att upprätta en arbetslöshetskassa jämfört med en sjukkassa och uppenbart är att fr o m sekelskiftesrecessionen självhjälpsintresset alltmer fokuserades på arbetslöshetsförsäkringen.

Till de fördelar med en facklig sådan, som man upplevde det inom fackföreningsrörelsen, hörde också en förväntan om att en kommande statlig arbetslöshetsförsäkring skulle bygga på det så kallade Gentsystemet. Detta system, som innebar att staten subventionerade fackliga arbetslöshetskassor, vann internationella framgångar under 1900-talets första decennium. Bl a Danmark och Norge införde då ett sådant arbetslöshetsförsäkringssystem. Vi finner alltså här en väsentlig skillnad i de socialpolitiska förutsättningarna för sjuk- och arbetslöshetskasseverksamhet. Förväntningar om socialpolitiska beslut verkade stimulerande på arbetslöshetskassebildandet men hämmande på sjukkassebildandet (förbudet mot flermedlemskap). Går vi ytterligare några år framåt i tiden, till perioden 1915-20, finner vi att de obligatorieförväntningar inom sjukförsäkringen som då fanns (se avsnitt 3.3), också hämmande sjukkassebildandet (då särskilt hos de statsanställda).⁵⁾

6.3 Alternativen

Vi har tidigare sett att fackförbunden i sin egenskap av (potentiella) sjukförsäkringsgivare befann sig i en hård konkurrenssituation. Annorlunda uttryckt fanns i princip olika alternativ för existerande eller potentiella medlemmar. Till alternativen kan också avtalslösningar räknas. Inom arbetslöshetsförsäkringen fanns emellertid under den här tiden i realiteten inga slagkraftiga alternativ till förbundens arbetslöshetskassor.

Visserligen hade åtskilliga enskilda fackföreningar upprättat res-hjälps- och arbetslöshetskassor under senare delen av 1800-talet men med den industriella utvecklingen blev dessa alltmer otidsenliga; res-hjälpen avtog i betydelse och inte minst framstod lokala arbetslöshetskassors svaghet vid en omfattande industriell arbetslöshet. Avtalslösningar (exempelvis avseende permitteringslön) förekom ej och ej heller offentliga kontantstöd (med undantag för den illasedda fattigvården). Några konkurrerande icke-fackliga försäkringsgivare (motsvarande de allmänna sjukkassorna) kunde ej heller fungera under den här aktuella perioden. Orsakerna härtill är flera.

För att arbetslöshetsförsäkring skall komma till stånd krävs existensen av försäkringsadministrativa förutsättningar, bl a att försäkringsgivaren har möjlighet att kontrollera att arbetslösheten är oförvållad. Härmed avses inte blott att den arbetslöse ofrivilligt har lämnat sitt

arbete utan även att han är beredd att anta ett nytt "lämpligt" arbete. För sin kontroll måste försäkringsgivaren ha tillgång till en arbetsförmedlingsinstitution. Likaledes måste han besitta goda kunskaper om arbetsmarknad och löneförhållanden. Här framstår fackförbunden som klart överlägsna eventuellt alternativa försäkringsgivare under den här behandlade tidsperioden. Inom förbunden och dess avdelningar hade man kunskaper om den för medlemmarna relevanta delen av arbetsmarknaden och inte minst kände man ofta medlemmarna personligen. Arbetsförmedlingsfunktionen kunde skötas av de lokala avdelningarna eller av speciella inom förbunden upprättade platsförmedlingar. En potentiell konkurrerande försäkringsgivare hade varit tvungen att förlita sig till den offentliga arbetsförmedlingen. Någon för en enskild arbetslöshetsförsäkring tillfredsställande offentlig arbetsförmedling existerade emellertid knappast i Sverige och definitivt inte förrän den offentliga arbetslöshetspolitiken kom i gång i samband med krigsutbrottet 1914.

Ett annat förhållande, som utesluter eventuellt konkurrerande försäkringsgivare, sammanhänger med den dåtida bristfälliga arbetslöshetsstatistiken. En enskild försäkringsgivare skulle därför knappast haft möjlighet att indela de försäkrade i riskklasser. Någon samlad statistik över arbetslösheten i Sverige fick man först genom 1909 och 1910 års arbetslöshetsräkningar och först från och med 1911 började en löpande arbetslöshetsstatistik att publiceras (denna var dock bristfällig med nutida mått mätt). Inom ett fackförbund var det i princip inga svårigheter att producera önskad statistik för den egna branschen eller det egna yrket. Problemen med premiesättningen blev dessutom betydligt mindre än för en konkurrerande försäkringsgivare eftersom förbunden hade möjlighet att göra medlemskapet i arbetslöshetskassan obligatoriskt (vilket de normalt också gjorde).

Ett tredje försäkringsmässigt förhållande som förklarar frånvaron av konkurrerande försäkringsgivare sammanhänger med att sannolikheten för förlust skall vara kalkylerbar. Avsaknaden av en löpande arbetslöshetsstatistik fram till 1911 samt de under den studerade perioden svåra oförutsedda lågkonjunkturerna omöjliggjorde existensen av alternativa försäkringsgivare. Stora påfrestningar drabbade fackförbundens arbetslöshetskassor under lågkonjunkturerna före första världskriget. Jämfört med andra potentiella försäkringsgivare hade fackförbunden normalt bättre förutsättningar att klara finansiella problem. Vid sidan av uttaxeringar kunde medel överföras från förbundskassan vilket här inte

väckte samma motstånd som överföringar till sjukkassan eftersom arbetslöshetsstöden samtidigt ingick i den defensiva lönepolitiken.

Bl a avsaknaden av alternativ innebar att medlemskap i arbetslöshetskassorna regelmässigt gjordes obligatoriskt. Härigenom fick arbetslöshetsförsäkringen en betydligt större omfattning än förbundens sjukförsäkring. År 1902 exempelvis fanns i de nio förbundssjukkassorna cirka 6 000 medlemmar (brutto) jämfört med över 20 000 i de sex arbetslöshetskassorna

Notförteckning

1. Edebalk, Arbetslöshetsförsäkringsdebatten, sid 13
2. Lindbom, Den svenska fackföreningsrörelsens uppkomst och tidigare historia 1872-1900, sid 344
3. Edebalk, a.a., sid 32 ff
4. Edebalk, a.a., sid 48-49
5. Se t ex Lokomotivmännens tidning 1915:11, sid 4 och Förhandlingar vid Svenska Hospitalspersonalens Förbunds 4:de kongress 1917, sid 14

7. Avslutning

Vi har tidigare angett 1902 som det gränsår efter vilket fackförbundens sjukkasseintresse markant dalar. Närmare bestämt skulle man kunna uttrycka det så att fram t o m 1902 betraktades en förbundssjukkassa som en organisatorisk del i den offentliga sjukförsäkringen. Det intresse som är påtagligt härefter (litografer och statsanställda) utgick snarast från uppfattningen att en förbundssjukkassa skulle utgöra ett komplement till sjukförsäkringen i övrigt. Litograferna undvek exempelvis inregistrering enligt 1910 års lag¹⁾ och för de statsanställda sågs en (eventuell) sjukkasse som ett komplement till en, som det tycktes, alltför mager sjukavlöning. I det senare fallet kan kassorna ses som tidiga föregångare till nutida socialförsäkringskomplement i form av avtalsförsäkringar medan de äldre sjukkassorna mera kan ses som en del av sjukkasserörelsen som sedermera utvecklades till det som nu blivit allmänna försäkringskassor.

Inom ramen för 1891 års sjukkasselag hade sjukkassorna stor frihet att själva bestämma sin verksamhet. Förbundssjukassorna kom därför att få olikartade konstruktioner avseende ersättningsbelopp, ersättningstider, ersättningsvillkor och den konkreta organisationen. Bindningen till förbundet var också olika. En icke-registrerad kassa som handskarbetarnas var exempelvis under de första tio åren helt integrerad i förbundskassan. För de registrerade kassorna fanns två huvudmodeller. En modell, med typografkassan som främsta företrädare, innebar en hård bindning till förbundet genom att detta utsåg kassastyrelse. Den andra modellen, med träkassan som främsta representant, gick ut på att sjukkassan var relativt självständig och hade en egen kongress. Mellan de olika kassorna fanns emellertid också vissa gemensamma konstruktionsdrag. Samtliga kassor utbetalade enbart kontantstöd och svarade ej för vårdkostnader (detta var det vanliga inom sjukkasserörelsen generellt). Samtliga frivilliga förbundssjukassor hade också en klassindelning (med normalt tre klasser), maximiålder för inträde (vilken undantagsvis var över 50 år) samt en kvalifikationstid innan ersättningsrätt inträdde (normalt 2-3 månader). Ingen av förbundssjukassorna hade karenstid. Däremot utgjorde det ett normalt ersättningsvillkor att sjukdomstiden skulle omfatta ett visst minsta antal dagar innan sjukersättning utgick (3-7 dagar).

Fr o m 1911 kom förbundssjukassorna att arbeta under nya förutsättningar. Tre av kassorna, metallarbetarnas, tunnbindarnas och tobaks-

arbetarnas upphörde med sin verksamhet. För tobaksarbetarnas del innebar detta att förbundsambitionen att centralisera sjukkasseverksamheten bland tobaksarbetarna löstes i och med tillkomsten av tobaksmonopolets sjuk-kassa. Övriga sjukkassor levde vidare, åtminstone så länge 1910 års sjukkasselag var i kraft, och bortsett från litografkassan inregistrerades samtliga enligt den nya lagen.²⁾

I de sex registrerade förbundssjukkassorna fanns år 1918, då samtliga registreringar var fullgjorda, endast 8.331 medlemmar svarande mot 1,2 procent av medlemmarna i samtliga registrerade sjukkassor. Medlemsantalet ökade till 15.889 år 1930 vilket samtidigt innebar en andelsökning till 1,6 procent.³⁾ Även om en svag uppgång föreligger är andelen något lägre än för perioden före 1910 års sjukkasselag. En närmare granskning visar att något mer än hälften av ökningen faller på typografkassan. Än en gång får vi alltså ett vittnesbörd om typografernas starka självhjälpsintresse. I typografkassan fanns år 1918 31 procent av samtliga registrerade förbundssjukkassememmar, 1930 inte mindre än 47 procent! Typografkassan omfattades då av inte mindre än 74 procent av förbundsmedlemmarna en siffra helt i särklass bland de frivilliga förbundssjuk-kassorna. Som jämförelse kan nämnas att motsvarande siffra för den näst största kassan, träarbetarnas, är 12 procent.

Typografförbundet representerar den ena ytterligheten inom förbundssjuk-kasserörelsen, järn- och metallarbetareförbundet den andra. Metallarbetarna, som hade det största förbundet och som tidigt anammade industri-förbundsprincipen, var, som tidigare omnämnts, ett "potentiellt kassa-föredöme". Metallarbetarnas erfarenheter av sjukkasseverksamhet symboliserar på sitt sätt självhjälpidéns utveckling. I förbundets verksamhetsberättelse år 1913 finns en översikt av förbundets 25 åriga historia. Förhållandevis stort utrymme ägnas arbetslöshetskassan och om arbetslös-hetskassebeslutet sägs att det säkerligen var "ett av de viktigaste besluten under förbundets verksamhet".⁴⁾ Om sjukkassan nämns inte ett ord.

Typografförbundet, ett förbund med en stark självhjälpstradition, inrik-tade sig också på att utveckla arbetslöshetshjälpen. Men även efter 1910 dokumenteras förbundets starka sjukkasseintresse. Man lät tidigt inre-gistrera sin sjukkassa enligt 1910 års sjukkasselag och 1915 inregistre-rades dessutom en fortsättningssjukkassa som skulle ge skydd vid lång-varig sjukdom.⁵⁾ Denna kassa, som var unik inom fackföreningsrörelsen,

ägde bestånd t o m 1924 varefter dess tillgångar överfördes till förbundssjukkassan som samtidigt fick nya stadgar.

Enligt de nya stadgarna utgick sjukhjälp under obegränsad tid. Förändringen skall ses i relation till två skilda omständigheter. Den ena är regeringens sjukkasseproposition år 1926.⁶⁾ Enligt propositionen, som f ö ej vann riksdagens gillande, skulle enbart en statsunderstödd sjuk-kassa finnas på varje ort. Ett förverkligande av propositionens idéer skulle givetvis krossa förbundssjukkassorna. Typografförbundet agerade här aktivt (tillsammans med bokbindare och träarbetare) bl a genom en skrivelse till riksdagen. Man kunde här hänvisa till att typografer inte skulle få samma sjukförmåner i en ny kassa som i förbundets. Den existerande sjukkasserörelsen borde därför, menade man, lämnas oantastad tills något garanterat bättre alternativ kommer.⁷⁾

Den andra omständigheten är LO:s syn på industriförbundsfrågan, en syn som bl a skulle förverkligas i ett grafiskt industriförbund. I typografernas (liksom bokbindarnas och litografernas) starka motstånd mot idén användes bl a sjukkassan. I en skrivelse till 1926 års LO-kongress heter det att de grafiska förbunden har de "utan jämförelse" bästa sjukkassorna och det sägs därför vara "ganska förklarligt om industriförbundsorganisationsformen inte har så många varma anhängare bland de grafiska förbundens medlemmar".⁸⁾ Problemet sades vara att med ett nytt förbund och en gemensam sjukkassa med gemensamma avgifter skulle antingen typograferna få sämre förmåner eller, med typografernas förmåner, skulle andra få högre avgifter.

Perioden under 1910 års sjukkasselag avslutades med att typograferna förverkligade en idé, som diskuterades redan 1890, nämligen att medlemskap i sjukkassan skulle göras obligatoriskt för nytillträdande förbundsmedlemmar. Detta beslut togs vid 1930 års förbundsmöte.⁹⁾

Avslutningsvis skall också nämnas att typografkassan var den enda förbundssjukkassa som senare blev "erkänd" enligt 1931 års sjukkassaförordning. Den andra stora kassan, träarbetarkassan, blev visserligen också erkänd men kassan hade då förlorat sin karaktär av förbundssjukkassa. Det tidigare träarbetarförbundet hade nämligen i början av 1920-talet uppdelats i två förbund, byggnadsträarbetareförbundet och träindustriarbetareförbundet, som en följd av LO:s industriförbundspolitik. Träar-

betarkassan överlevde delningen som, skulle man kunna säga, en kvarleva från den tid då facklig verksamhet organiserades efter yrkesgränser

Notförteckning

1. Grafia 1913:2, sid 6
2. Övergångsperioden var i några fall konfliktfylld. Bageriarbetarkassan inregistrerades exempelvis först 1917 efter två medlemsomröstningar
3. SOS, Försäkringsväsen. Registrerade sjukkassor 1916-1918 samt 1928-1930. Under senare halvan av 1920-talet var också tullmannaförbundets kassa inregistrerad. Om denna inkluderas utgör de registrerade förbundssjukkassornas andel ca 1,7 procent
4. Berättelse över Svenska Järn- och Metallarbetareförbundets verksamhet år 1913, sid 70
5. Wessel, Svenska typografförbundet 1887-1936, sid 669 ff
6. Prop 1926:113
7. Svensk typograftidning 1926:8, sid 65
8. Svensk typograftidning 1926:23, sid 195 samt Bokbinderiarbetaren 1926:6, sid 36
9. Protokoll fört vid Svenska typografförbundets femtonde mötes förhandlingar 1930, sid 118

KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

Tryckta källor

Riksdagens protokoll jämte bihang

Fackförbundens kongresshandlingar, stadgar samt verksamhetsberättelser

Sifferuppgifter och grafiska framställningar över Landsorganisationens och de svenska fackförbundens ekonomiska verksamhet under 25-årsperioden 1888-1892

Sifferuppgifter och grafiska framställningar över Landsorganisationens och förbundens verksamhet 1913-1930

Kongl. Civildepartementet. Registrerade sjukkassors verksamhet, årg 1892-1901

K. Kommerskollegii afdelning för arbetsstatistik. Registrerade sjukkassors verksamhet, årg. 1902-1910

SOS, Socialstatistik, Registrerade sjukkassor 1911 och 1912

SOS, Försäkringsväsen. Registrerade sjukkassor. 1913-1930

K. Kommerskollegii afdelning för arbetsstatistik. Arbetsstatistik A:5. Kollektivaftal angående arbets- och löneförhållanden i Sverige. I Redogörelse för kollektivaftalens utbredning och hufvudsakliga innehåll. Sthlm 1910

SOS, Socialstatistik. Kollektivavtal i Sverige vid årsskiftet 1920/21. Del I Utbredning och innehåll

Arbetareförsäkringskommitténs betänkande. I Utlåtande och förslag. Sthlm 1889

Socialförsäkringskommittén, I. Betänkande och förslag angående allmän sjukförsäkring. Sthlm 1919

SOU 1925:8, Utredning och förslag angående socialförsäkringens organisation

Protokoll över förhandlingarna vid Sveriges första kommunalarbetarekonferens 1908

Böcker

Bucht, O., Försäkringsväsendets företagsformer från antiken till våra dagar. Sthlm 1936

Casparsson, R., Svenska bryggeriindustriarbetareförbundet 1899-1929. Sthlm 1929

Classon, S., Svenska tullmannaförbundets historia 1899-1949. Sthlm 1949

Edebalk, P. G., Arbetslöshetsförsäkringsdebatten. En studie i svensk socialpolitik 1892-1934. Lund 1975

Englund, K., Arbetarförsäkringsfrågan i svensk politik 1884-1901. Uppsala 1976

Fackföreningsrörelsen i Sverige, Norge, Danmark, Tyskland, England och Frankrike jämte specialutredningar för Sverige II Utlandet. Sthlm 1912

Hansson, S., Svenska bageri- och konditoriarbetareförbundet. Sthlm 1921

Hansson, S., Ett kvartssekel av Svenska Bleck- och plåtslagareförbundets historia 1893-1918. Sthlm 1918

Hansson, S., Svenska Sko- och läderindustriarbetareförbundet. Sthlm 1920

Hansson, S., Svenska Träarbetareförbundets historia 1889-1923. Sthlm 1925

Höjer, K. J., Svensk socialpolitisk historia. Sthlm 1952

Karlbom, T., Svenska grov- och fabriksarbetareförbundets historia. Band I 1891-1909. Sthlm 1941

Karlbom, T., Den svenska fackföreningsrörelsen. Sthlm 1955

Lantz, S., De Förenade Förbundens organisationshistoria. Sthlm 1947

Lantz, S., Stockholms Kemisk-Tekniska Arbetarefackförening 1892-1942. Sthlm 1946

Lindbom, T., Den svenska fackföreningsrörelsens uppkomst och tidigare historia 1872-1900. Sthlm 1958

Lindbom, T. - Kuhm, E., Tobaksarbetarnas förbund i Sverige 1889-1939. Sthlm 1940

Lindeberg, G., Den svenska sjukförsäkringsrörelsens historia. Lund 1949

Lindgren, J., Svenska metallindustriarbetareförbundets historia. Band I 1888-1905. Sthlm 1938

Norgren, P. H., The Swedish Collective Bargaining System. Cambridge, Mass. 1941

Olsson, K. J., Textilarna. Svenska textilarbetareförbundet. Bd 1 1898-1938. Norrköping 1938

Svenska Handelsarbetareförbundets första kvartssekel 1906-1931. Malmö 1931

Svenska järnvägsmannaförbundet 1899-1924. Sthlm 1924

Svenska Postmannaförbundet 1886-1936. Minnesskrift utgiven med anledning av förbundets 50-åriga tillvaro. Sthlm 1936

Söderström, L. (ed), Social Insurance. Papers presented at the 5th Arne ryde Symposium Lund, Sweden, 1981. North-Holland 1983

Uhlén, A., Svenska livsmedelsarbetareförbundets historia 1896-1956. Örebro 1956

Weidenhayn, A., Svenska bokbindareförbundet under 25 år. Sthlm 1918

Wessel, N., Svenska typografförbundet 1887-1936. Oskarshamn 1937

Westerståhl, J., Svensk fackföreningsrörelse. Organisationsproblem Verksamhetsformer Förhållande till staten. Sthlm 1945

Tidskrifter

Bageriarbetaren

Bokbinderiarbetaren

Bleck- och plåtslagaren

Economic Journal

Frisören

Förbundet

Grafia

Grovarbetaren

Järnarbetaren

Kvartalsrapport från Svenska murareförbundet

Lanternan

Lokomotivmännens tidning

Målarnas Facktidning

Skoarbetarnas Tidning

Skrädderiarbetaren

Svensk sjukkassetidning

Svensk typograftidning

Svenska Postvaktbetjenten

Stenarbetaren

Sågverks- och Brädgårdsarbetaren

Tidning för Sveriges Tunnbinderiarbetare

Tobaksarbetaren

Träarbetaren

Quarterly Journal of Economics

I serien MEDDELANDE FRÅN SOCIALHÖGSKOLAN har tidigare utkommit:

- 1981:1 FOSTERBARNSVÅRD OCH EKONOMI av Peter Westlund
- 1981:2 EN ALKOHOLENKÄT - OCH VAD SEN DÅ? EN MODELL FÖR ALKOHOL-
UNDERVISNING I EN SJÄTTE KLASS av Inger Farm och Peter
Andersson
- 1981:3 PSYKOLOGIN I SOCIALT ARBETE: EN PEDAGOGISK DISKUSSION av
Eric Olsson och Christer Lindgren
- 1982:1 VAD BÖR EN KURATOR KUNNA? av Karin Stenberg och Britta
Stråhlén
- 1982:2 L V M BAKGRUND OCH KONSEKVENSER av Peter Ludwig och
Peter Westlund
- 1982:3 INSYN - ETT FÖRSÖK TILL INSYN I ARBETSMILJÖN PÅ EN SOCIAL-
FÖRVALTNING EN INTERVJUUNDERÖKNING av Pia Bivered, Kjell
Hansson, Margot Knutsson och P-O Nordin
- 1983:1 AVGIFTER PÅ SOCIALA TJÄNSTER - principer och problematik
av Per Gunnar Edebalk och Jan Petersson
- 1983:2 EN INDELNING AV RÄTTEN - hjälpmedel vid inläsning av
juridiska översiktskurser av Lars Pelin
- 1983:3 OM SOCIALA OMRÅDESBESKRIVNINGAR av Verner Denvall, Tapio
Salonen och Claes Zachrisson
- 1983:4 DE MANLIGA FOLKPENSIONÄRERNA I ESLÖV - Arbete, inkomst
och levnadsförhållanden 1945 - 1977. Del I Förhållandena
1977 av Åke Elmér
- 1983:5 PSYKOLOGISKA FÖRKLARINGSMODELLER I SOCIALT ARBETE av
Alf Ronnby

Exemplar kan rekvireras hos Socialhögskolans expedition, adress
se framsidan.